

בין רווחה למצוקה: המקרה של העולים מארגנטינה בשנות החמישים

סבסטיאן קלור

מבוא

המעייין בספרות העוסקת בעלייה לארץ יגלה שהעלייה נתפסה כמכשיר לבניית החברה הישראלית המתגבשת ולביצור כוחה.¹ תפיסה זו ניכרת הן במחקר העוסק בתקופת היישוב הן בזה העוסק בתקופה שלאחר הקמת המדינה, ובמיוחד בעלייה ההמונית של שנות החמישים. מאות אלפי העולים שנשלחו מהאניות אל הכפרים, המעברות והעיירות הפיתוח, נחקרו ועודם נחקרים באופן פונקציונלי, דהיינו על רקע מדיניות כור ההיתוך הישראלי, בעיות הביטחון של ישראל והשסעים האתניים שנוצרו בחברה הישראלית.² במיוחד נדונים ההבדלים שבין העולים בשנות החמישים לאלה שבאו טרם קום המדינה ממזרח אירופה. הראשונים, למעלה מחצי מיליון עולים, יותר ממחציתם של מי שבאו בשנות החמישים, באו מארצות האסלאם ושינו את הרכב החברה הישראלית ללא הכר.³ במטרה להבין את השינוי החברתי, פיתחו החוקרים גישות תאורטיות וניתוחיות שונות ונעזרו בחלוקת העולים לקטגוריות יבשתיות, כגון 'אסיה-אפריקה'/'אירופה-אמריקה', ולקטגוריות בינריות מכלילות אחרות, כגון 'יהודי המערב'/'יהודי המזרח' ו'ארצות מצוקה'/'ארצות רווחה'.

1 מרגלית שילה, 'טובת העם או טובת הארץ? יחסה של התנועה הציונית לעלייה בתקופת העלייה השנייה', קתדרה, 46 (1987) עמ' 109-122.

2 משה ליסק, 'העלייה הגדולה בשנות החמישים: כישלוננו של כור ההיתוך, ירושלים תשנ"ט (להלן: ליסק, העלייה הגדולה).

3 משה סיקרון, 'העלייה ההמונית: ממדיה, מאפייניה והשפעותיה על מבנה אוכלוסיית ישראל', בתוך: מרדכי נאור (עורך), עולים ומעברות, 1948-1952: מקורות סכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר, ירושלים 1988, עמ' 31-32.

ההנחות התאורטיות והקטגוריות הרחבות הלמו את הנושאים שעניינו את החוקרים: ההשפעות התרבותיות והמבניות של העלייה על החברה הישראלית, ובמיוחד, כאמור, ההבדלים בין אשכנזים לספרדים.⁴ עם זאת, הקטגוריות הרחבות שטשטשו את ההבדלים בין קבוצות העולים שהגיעו ממדינות שונות. לדוגמה, התייחסות אל כל 'מדינות הרווחה' כאל חטיבה אחת התבססה על התפיסה הציונית הקלאסית והניחה כי העלייה ממדינות אלה לא נבעה ממניעים 'קסטטרופליים', כגון מצוקה כלכלית ו/או פוליטית קשה, או מעוינות ליהודים בארץ המוצא, אלא מסיבות אידאולוגיות ואישיות בלבד. 'ברור, כי אין לדון את היקף העלייה ממדינות הרווחה באמות המידה של עליית מצוקה, כיוון שבניגוד למקרה של עליית מצוקה בה הגורם הדוחף הוא הקובע, בתהליך העלייה ממדינות הרווחה רק גורם המשיכה של הארץ הוא המכריע', נקבע במאמר שהתפרסם בגיליון האחרון של ביטאון מחלקת העלייה, אשר סיכם עשרים שנות עלייה למדינת ישראל.⁵

המחקר ההיסטורי של העלייה נוטה לאמץ ללא עוררין את הקטגוריות הבינריות המכלילות ואת מסקנות המחקרים הכמותיים, ומתבסס בעיקר על היבטים רטרוספקטיביים העולים מהסוגיות המחקריות. ההתחשבות בהבדלים התרבותיים, הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים בין העולים שבאו ממדינות שונות, מעטה.⁶ כתוצאה מכך אין ביטוי לעולמו הישן של העולה בנתונים הרשמיים ובמרבית המחקרים ההיסטוריים. עובדה זו יכולה להסביר מדוע לא כל קבוצות העולים בחברה הישראלית זכו לדיון אקדמי מעמיק. קבוצת העולים מארגנטינה, המונה כ־70,000 איש מיום הקמת המדינה ועד היום, היא אחת מאותן קבוצות נשכחות במחקר.

אפשר להעריך ולמדוד את העלייה בכלים מחקרניים ניטרליים והשוואתיים. להערכתך ההנחה הנפוצה, שעלייה לארץ ממדינות הרווחה הונעה בראש ובראשונה ממניעים אידאולוגיים ולא חברתיים-כלכליים, מונעת את חשיפת מכלול הגורמים המניעים עלייה לארץ. אי אפשר להתעלם מחשיבותם של משתנים רעיוניים וערכיים, אולם יש לתת להם משקל מאוזן יותר ממכלול המניעים לעלייה ופרשנות מורכבת יותר. ההיסטוריוגרפיה של תולדות העלייה

Sergio DellaPergola, 'The Global Context of Migration to Israel', in: Elazar Leshem and Judith T. Shuval (eds.), *Immigration to Israel: Sociological Perspectives*, New Brunswick 1998, pp. 51-92 4

'עשרים שנות עלייה לישראל', דפי עלייה, 69 (1968), עמ' 39. 5

חגית לבסקי, 'שארית הפליטה והקמת המדינה: הזדמנות אשר נוצלה', קתדרה, 55 (1990), עמ' 175-181; יואב גלבר, 'מ"אל תעלו!' עד חוק השבות: לבטים ותמורות בגישה הציונית לעלייה', בתוך: דבורה הכהן (עורכת), קיבוץ גלויות: עלייה לארץ ישראל, מיתוס ומציאות, ירושלים 1998, עמ' 249-282; דבורה הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1948-1953, ירושלים 1994 (להלן: הכהן, עולים בסערה); אבי פיקאר, עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951-1956, שדה בוקר 2013 (להלן: פיקאר, עולים במשורה). 6

לארץ ישראל הראתה זה כבר שהעולים ממניעים אידאולוגיים היו מיעוט קטן ולא מייצג בקרב כלל אוכלוסיית העולים, ושאפשר היה 'לעלות' גם למקומות אחרים מלבד ישראל.⁷ כדי להבין את תהליכי העלייה ואת מורכבותם יש להתמקד בעולה כיחידה אנליטית הראויה לבחינה ולעיון כציר המרכזי של המחקר. העלייה היא בראש ובראשונה חוויה אינדיבידואלית ולא רק קולקטיבית. ראוי לעמוד על טיבה מנקודת המבט של העולה עצמו ומניעיו הסובייקטיביים,⁸ אולם יש לראות את סיפורו האישי בהקשר ההיסטורי הרחב הן של ארץ מוצאו הן של ארץ היעד. במאמר זה אני בוחן כ-6,000 עולים מארגנטינה בשנות החמישים, תוך כדי יצירת אינטראקציה בין רמת המיקרו של העולה האינדיבידואלי לרמה המקרו-חברתית המשתקפת בנתונים הכמותיים. בדרך זו תיחשף התמונה הפרטיקולרית והעולה ייחלץ מן הסטטיסטיקות היבשות.

אני עוסק בשלוש סוגיות מרכזיות בחקר העלייה לארץ ישראל: מניעה, מדיניות העלייה שהתגבשה במדינת ישראל והוצאתה לפועל בארגנטינה, וההרכב הסוציו-דמוגרפי של העולים. זהו הניסיון הראשון בהיסטוריוגרפיה לבחון את הסוגיות האלה במדינת רווחה ובהקשר ההיסטורי הרחב של מדינת המוצא ושל מדינת היעד. סיפורם של אלפי העולים מארגנטינה הוא מעניין ורלוונטי דווקא לאור העובדה שהם באו למדינת ישראל יחד עם מאות אלפי עולים מארצות האסלאם. טרם נערך מחקר משווה בין הרכב העולים ממדינת רווחה להרכב של מי שבאו ממדינות מצוקה.

כפי שרמזתי קודם לכן, נעשו מחקרים רבים על העלייה אבל מעטים מאוד על העולים. במאמר זה אני מתעתד לחשוף גם את נקודת מבטו של העולה. בעזרת 'הסיפור האישי' כקטגוריה אנליטית נחשפים היחסים הראשוניים של העולים ומניעיהם לעלייה כפי שהם מתגלים במקרים שונים ופרדיגמטיים, המייצגים את החוגים השונים שנטלו חלק בתהליך העלייה מארגנטינה: חלוצים, בעלי הון, המעמד הבינוני הנמוך ובעלי המקצועות החופשיים. מהלך מתודולוגי זה יאפשר הבנה טובה יותר של הדפוסים המשתקפים בנתונים הכמותיים. המאמר מבוסס על שני מאגרי מידע עיקריים. הראשון הוא כמותי ומכיל דו"חות, פרסומים, קטעי עיתונות, תזכרים, סקירות, פרוטוקולי ישיבות, מידע המופיע בביטאון מחלקת העלייה ('דפי עליה'), דיווחי השגרירים הישראלים שפעלו בארגנטינה ונתונים כמותיים מצרפיים שהתפרסמו במחקרים, במפקדים, בדו"חות ובסקרים. המאגר השני הוא איכותני ומכיל פרטים אישיים של 2,636 עולים שבאו מארגנטינה בין השנים 1954-1960, שמצאתי ברשומות שבמקור שימשו למטרות אדמיניסטרטיביות. המאגר השמי מכיל פרטים על גיל העולים, על מצבם המשפחתי, על מקצועותיהם ועוד. ספרי זיכרונות, עיתונות התקופה, ארכיונים אישיים ותיעוד בעל פה משלימים את המאגר האיכותני. באמצעות עיבוד ותמצות הנתונים

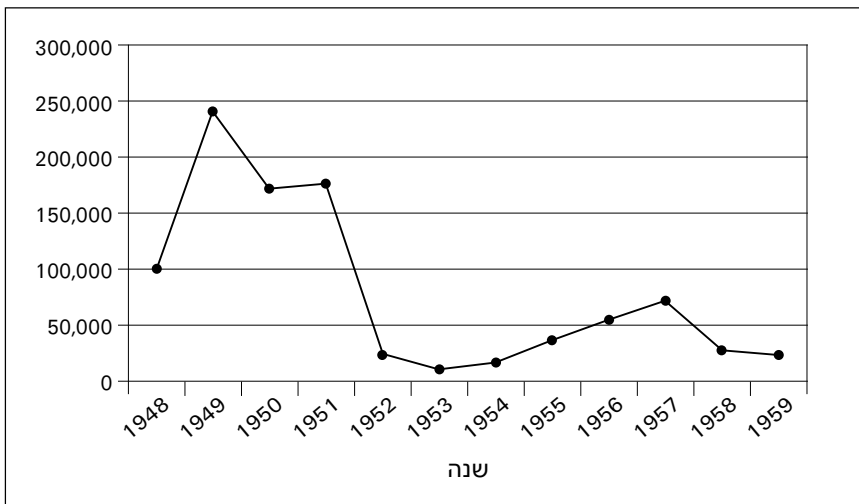
Gur Alroey, 'Aliya to America? A Comparative Look at Jewish Mass Migration, 1881-1914', 7
Modern Judaism, Vol. 28, No. 2 (May 2008), pp. 109-133

Idem, *Bread to Eat and Clothes to Wear: Letters from Jewish Migrants in the Early Twentieth Century*, Detroit 2011, pp. 78-80

הכמותיים והאיכותניים לדפוסים ולמגמות מתקבלת תמונת המקרו ובו בזמן נחשף הממד האינדיבידואלי. ככלי מתודולוגי מגלם המאגר השמי את מי שעומדים מאחורי המספרים והאומדנים, ומאפשר להכיר את העולה היחיד ומשפחתו באופן אינטימי יותר.

היקף העלייה לישראל בשנות החמישים

לאחר הקמת המדינה, ששעריה היו פתוחים לעלייה מתוקף מגילת העצמאות, הוסיפה העלייה להתנהל בתנאי העפלה, בדרכים זרועות מכשולים, באניות רעועות וצפופות, בעזרת המוסד לעלייה ובקשרים סמויים ועקיפים עם ארצות הגולה, שהקשר הסדיר עמן ניתק או התרופף כתוצאה מהמלחמה. למרות התלאות העלייה הלכה וגברה במחצית השנייה של שנת 1948. למעלה מ-20,000 איש עלו לישראל מדי חודש בשלושת החודשים האחרונים של אותה שנה. השיא הורגש בחודש דצמבר, עת נרשמו כ-28,000 עולים לארץ. הייתה זו ראשיתה של העלייה ההמונית שהוסיפה וגברה בשנת 1949 (כפי שאפשר לראות בתרשים 1).

תרשים 1: העלייה השנתית למדינת ישראל, 1948-1959
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁹

בראשית שנת 1949 הגיע לארץ זרם גדול של עולים, אשר הפך במהרה לנחשול בעל ממדים אדירים וחסרי תקדים. קרוב לרבע מיליון עולים נרשמו בשערי הארץ באותה שנה. גל העלייה ההמוני, שמנה בשיאו 100,000 עולים באמצעה של שנת 1951, החל לדעוך

9 'דו"ח על הפעולות בשנים תש"ז-תשי"א, מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ג, אב תשי"א (להלן: דו"ח לקונגרס תש"ז-תשי"א), הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ), K98 XXIII, עמ' 179-191.

10 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948-1972, חלק א: נתונים שנתיים, ירושלים 1973 (להלן: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948-1972).

באוגוסט אותה שנה והלך והצטמצם במהלך השנים הבאות: בשנת 1951 הסתכמה העלייה בכ־174,000 איש, בשנת 1952 פחות מ־24,000 עולים ובשנת 1953 פחות מ־10,500 עולים.¹¹ המקרה של העלייה ההמונית למדינת ישראל בשלוש השנים הראשונות לקיומה הוא מיוחד במינו. המספרים היו דרמטיים: קרוב ל־700,000 מהגרים שטפו את המדינה בשלוש השנים הראשונות לקיומה. אין תקדים בתולדות העמים שבפרק זמן כה קצר קלטת מדינה יותר ממאה אחוז מתושביה. השלכותיה של התפתחות זאת ומשמעות הנתונים הללו היו עצומות. סיפורה של העלייה ההמונית וקליטתה היה אחד הניסיונות החברתיים המתגלים והקשים ביותר בתולדותיה של מדינת ישראל.¹²

כמחצית מן העולים באו ממזרח אירופה, רובם פליטי שואה ממחנות העקורים; המחצית השנייה באה מארצות האסלאם. מרבית העולים הללו הובאו במבצעים מאורגנים, דוגמת 'מרבד הקסמים' ו'עזרא ונחמיה', שבהם הובאו למדינת ישראל למעלה מ־50,000 יהודים מתימן ו־125,000 יהודים מעיראק. יהודי לוב, סוריה ולבנון, ומחצית מקהילות יהודי תורכיה ואיראן עלו אף הם למדינת ישראל באותה תקופה. מקורות נוספים לעלייה הגדולה היו מצרים, סוריה והודו, וכן מספר קטן של עולים מיבשת אמריקה, בעיקר מארגנטינה: כאלפים עולים.¹³

בראשית 1954 ניכר מפנה מסוים בממדי העלייה. על פי הערכות המומחים חיו אז בצפון אפריקה כחצי מיליון יהודים, כרבע מיליון מהם במרוקו, כ־100,000 בתוניסיה וכ־130,000 באלג'יר. מאותה שנה ועד סוף העשור עלו ממרוקו 80,000 איש, מתוניסיה למעלה מ־20,000 אלף ומאלג'יריה כ־3,300. גלי העלייה במחצית השנייה של שנות החמישים התעצמו עם עלייתם של למעלה מ־15,000 יהודים ממצרים בעקבות מלחמת סיני ועל רקע התנכלויות של השלטונות שם לקהילה היהודית.¹⁴

היקף העלייה ממזרח אירופה היה תלוי בפתיחתם של שערי המדינות הקומוניסטיות. לפי הערכות דאז היו במזרח אירופה באותה תקופה כארבעה מיליון יהודים: שלושה מיליון ויותר ברוסיה, 250,000 ברומניה, 80,000 בהונגריה, 70,000 בפולין, 20,000 בצ'כיה, וכמה אלפים בבלגריה.¹⁵ באוקטובר 1956, החודש שבו החל 'מבצע קדש' בסיני, נפתחו שערי פולין והונגריה. מפתחת השערים ועד סוף העשור הגיעו מפולין לישראל קרוב ל־39,000 עולים, ומהונגריה כ־9,000.¹⁶ גם מרומניה גברה העלייה בעקבות פתיחת השערים בשלהי שנות החמישים.¹⁷ קרוב ל־19,000 יהודים מרומניה באו מאוגוסט 1958 ועד סוף העשור.¹⁸

11 'עולים יהודים לפי חודשי העלייה מאז הקמת המדינה', דפי עלייה, מס' 22, תשי"ב, עמ' 27.
 12 דו"ח לקונגרס תשי"ז-תשי"א, עמ' 184-189; ראו גם, הכהן, עולים בסערה, עמ' 14-15, 22, 105.
 13 'במערכות העלייה', דפי עלייה, מס' 22, תשי"ב, עמ' 4-5.
 14 ברוך דוברבני, 'על העלייה בשנת תשי"ז', דפי עלייה, 32 (תשי"ח), עמ' 11.
 15 שם, עמ' 8.
 16 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948-1972, עמ' 18-19.
 17 י' אד, 'שיחות עיתונאים עם ראש המחלקה מר ש"ז שרגאי', דפי עלייה, מס' 37, תשי"ט, עמ' 5-7.
 18 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948-1972, עמ' 18-19.

כרבע מיליון עולים הגיעו לארץ במחצית השנייה של שנות החמישים. יותר ממחציתם באו מצפון אפריקה; למעלה מ־35 אחוז מהעולים באו מאירופה, בעיקר ממזרחה – פולין, רומניה והונגריה; קרוב לעשרה אחוזים מהעולים הגיעו מאסיה, בעיקר מתורכיה, מאיראן ומהודו; קצת יותר משלושה אחוזים מהעולים הגיעו מיבשת אמריקה, מרביתם (כארבעים אחוז) מארגנטינה.¹⁹ הרכב העלייה על פי מוצא מרמז על עקרון הפעולה היוזמה בכיצוע העלייה למדינת ישראל. הפוטנציאל העיקרי לעלייה המונית נמצא מעבר למסך הברזל, במדינות מזרח אירופה אשר היציאה מתחומן נאסרה בידי השלטונות. מקור נוסף לעלייה היו יהודי ארצות האסלאם, אשר מרביתן היו עוינות לישראל ולקהילות היהודיות היושבות בהן. בנסיבות אלה העיתוי של העלייה, ממדיה ומוצאה היו תלויים בפעולות שנקטה המדינה והותנו במימון נרחב וביוזמה מאומצת אשר דרשה עבודה ארגונית רחבה, משולבת בפעילות דיפלומטית, לעתים אף חשאית.²⁰

מדיניות העלייה הסלקטיבית

מדיניות העלייה הישראלית התגבשה בקונגרסים הציוניים ובוועד הפועל הציוני, מוקד הכוח העיקרי של ההסתדרות הציונית, בו נקבעה המדיניות השוטפת וסוכמו ההנחיות לעבודתן של כל מחלקות ההסתדרות בארץ ומחוץ לה. ההנהלה הציונית הייתה הגוף הביצועי הבכיר שהוציא לפועל את המדיניות שנקבעה. ההנהלה הציונית פעלה בשיתוף פעולה עם הממשלה באמצעות המוסד לתיאום, גוף משותף לה ולממשלה אשר הוקם במאי 1950 ותיאם את המדיניות בתחום העלייה והקליטה. חבריו היו ארבעה שרים וארבעה חברי הנהלה, ובראשו עמד ראש הממשלה. הדיונים וההחלטות במוסד לתיאום היו סודיים.²¹ העלייה והקליטה נוהלו בידי הסוכנות היהודית וממשלת ישראל. ההנהלה הציונית, באמצעות מחלקות הסוכנות, פעלה כגורם מבצע, מטפל, מארגן ומממן. קביעת עקרונות המדיניות נותרה בידי היושבים בשלטון.²² ארגונה ועידודה של העלייה בשנות החמישים נשענו על נימוקים אידאולוגיים, ועלייה חופשית וקיבוץ גלויות נחשבו חיוניים לביצור כוחה של המדינה וביטחונה. אותם עקרונות

19 שם, עמ' 18–23; ראו גם 'דו"ח על הפעולות מטבת תש"ז עד ניסן תש"ך' (ינואר 1956–31 במרס 1960), מוגש אל הקונגרס הציוני הכ"ה, כסלו תשכ"א (להלן: 'דו"ח לקונגרס תש"ז–תש"ך'), אצ"מ K105 XXV, עמ' 64–73.

20 דבורה הכהן, 'מדיניות יישוב העלייה בעשור הראשון למדינה, הניסיונות להגבלת העלייה וגורלם', בתוך: הנ"ל (עורכת), קיבוץ גלויות: עלייה לארץ ישראל, מיתוס ומציאות, ירושלים 1998 (להלן: הכהן, מדיניות יישוב העלייה), עמ' 316–285. ראו גם דליה עופר, 'הגירה ועלייה: היבטים חדשים של מדיניות יהודית', קתדרה, מס' 75 (1995), עמ' 150–164; יהודה דומיניץ, 'עלייה והגירה: בשנות מצוקה ובימי תקומה: מדיניות המוסדות הציוניים בשאלות עלייה והגירה (1961–1935)', ירושלים 2000.

21 הכהן, עולים בסערה, עמ' 115–117. ראו גם, 'המוסד לתיאום', דפי עלייה, 12 (תש"י), עמ' 14–15.

22 יצחק רפאל, 'לקיבוץ נידחי עם ישראל', שם, מס' 1, תש"ט, עמ' 13–15.

אידאולוגיים זכו למעמד חוקי בחוק השבות ובחוק האזרחות. חוקים אלה העניקו תוקף סופי לבלעדיות העלייה היהודית על בסיס עקרונות אתנור-לאומיים, וביטאו את מחויבותה של המדינה לעלייה חופשית ולקיבוץ גלויות. המחויבות לעלייה קדמה לאינטרסים הכלכליים, בכך נבדלה כביכול מדינת ישראל ממדינות אחרות אשר הגבילו את ההגירה אליהן משיקולים כלכליים, פוליטיים, חברתיים ותרבותיים. חוקים אלה יצרו אקלים אשר תמך בעקרון העלייה החופשית והבלתי מבוקרת, אף שלא כך היה בפועל. חוק השבות וחוק האזרחות לא קבעו את ממדי העלייה ואת קצבה ולא כללו הוראות לפעולה מכוונת לעידוד עלייה ולסיוע ארגוני ופיננסי בהבאת העולים.²³

העלייה הייתה האמצעי לביצור כוחה של המדינה ותנאי הכרחי למימוש חזון קיבוץ הגלויות. העולים והעם היו המכשיר לבניית המדינה, וטובת המדינה והקמתה קדמו לטובת העם. תפיסת העולה כאמצעי לבניית המדינה ניכרת במיוחד ביישום מדיניות העלייה הסלקטיבית אשר הטילה הגבלות שונות על היקף והרכב העלייה בהתאם לשיקולים כלכליים, פוליטיים-מפלגתיים ותרבותיים, בשלהי 1951.²⁴ מדיניות זו התגבשה על רקע המצוקות שהתגלו בקליטת העלייה ההמונית. מערכת השירותים הבסיסיים עמדה על סף קריסה ומצוקת הקליטה הגיעה לשיאה.²⁵

הקריטריונים הסלקטיביים שנקבעו במסגרת מדיניות העלייה נועדו למנוע עליית חולים, נכים ומשפחות ללא מפרנס. על פי אותם קריטריונים, שמונים אחוז מהעולים אמורים היו להיבחר מקרב המועמדים לעליות הנוער, חלוצים, חברי גרעינים התיישבותיים, בעלי מקצוע עד גיל 35 ומשפחות שבהן המפרנס הראשי היה מתחת לגיל 35. נוסף על כך העולים, פרט לבעלי מקצוע ובעלי אמצעים, נאלצו להתחייב לעבודה חקלאית לתקופה של שנתיים. האישור לעלייה ניתן רק לאחר בדיקה רפואית בהשגחת רופא מוסמך שנשלח מן הארץ. רק לעשרים אחוז מן העולים הותר להיות מעל גיל 35, בתנאי שבמשפחתם מפרנס בעל כושר עבודה או שהם נדרשו ונקלטו על ידי קרוביהם בארץ.²⁶

במסגרת המדיניות הסלקטיבית אימצו קובעי המדיניות את ההבחנה בין 'ארץ מצוקה' ל'ארץ רווחה'. הרציונל שהנחה אותם היה שאפשר להגביל את ממדי העלייה ואת הרכבה

23 הכהן, **עולים בסערה**, עמ' 110-122. ראו גם, דלה פרגולה, 'הרהורים על הגירה בישראל', הגירה, 1 (2012), עמ' 25-28.

24 דין וחשבון על הפעולות מניסן תשי"א עד טבת תשט"ז (אפריל 1951-דצמבר 1955), מוגש אל הקונגרס הציוני ה"ד, ניסן תשט"ז (להלן: דו"ח לקונגרס תשי"א-תשט"ז), אצ"מ XXIV K102, עמ' 59-61.

25 חיים בראקי, **ימי בראשית של המשק הישראלי**, ירושלים 1990, עמ' 33-44. ראו גם הכהן, **עולים בסערה**, עמ' 178-183; אביבה חלמיש, "עלייה סלקטיבית" ברעיון, במעשה ובהיסטוריוגרפיה הציוניים, בתוך: אניטה שפירא, יהודה ריינהרץ ויעקב הריס (עורכים), **עידן הציונות**, ירושלים 2000, עמ' 185-203; ליסק, **העלייה הגדולה**; דליה עופר (עורכת), **בין עולים לוותיקים: ישראל בעלייה הגדולה, 1948-1953**, ירושלים 1996; פיקאר, **עולים במשורה**, עמ' 63-110.

26 דו"ח לקונגרס תשי"א-תשט"ז, עמ' 59-61. ראו גם אבי פיקאר, 'ראשיתיה של העלייה הסלקטיבית בשנות החמישים', **עיונים בתקומת ישראל**, מס' 9 (1999), עמ' 377-378.

בתנאי שהגבלות אלה אינן מאיימות על קהילות יהודיות המצויות בסכנה קיומית, ואשר כונו 'קהילות מתחסלות'. לעומת זאת אפשר היה להגביל את העלייה ממקומות שבהם לא נשקפה סכנה מיידית ליהודים.²⁷ הגדרות אלה היו רחבות ומכלילות, אך הבעיה העיקרית שנגזרה מהן הייתה היעדרם של קריטריונים ברורים לקביעה של מידת המצוקה או הדחיפות. בעיה זו גרמה לעתים תכופות לעמימות, לערפול ולקבלת החלטות סותרות.²⁸

בשנת 1953 נוסחו מחדש כללי הסלקציה במטרה להגדיל את מספר העולים בעלי כושר עבודה שיהיו מסוגלים להיקלט בעבודה בארץ ולמנוע את עלייתם של מקרים סוציאליים שיכולים להמשיך להתקיים במדינותיהם. כללי הסלקציה החדשים הותאמו למדינות השונות ונקבעו הבחנות בין 'ארצות הצלה', 'קהילות מתחסלות', 'ארצות עלייה מוגבלת', 'ארצות מצוקה' ו'ארצות הרווחה'. אחד העקרונות בקביעת הכללים היה 'המיון המשפחתי', כלומר ראיית המשפחה כיחידה שלמה, ובחינת האפשרויות לקליטתה ולסידורה בארץ כיחידה אחת.²⁹

מראשית 1954 ניכרה היערכות לקליטת עלייה בממדים גדולים. כללי בחירת העולים הוגמשו ועל פי התיקונים שאושרו נחשבו 'עולים מפרנסים' גם עולים בעלי מקצוע שהיו יכולים לעבוד במקצועם בארץ או שהתאימו גם לעבודה חקלאית לאחר קבלת אישור רפואי, עד גיל חמישים. עולים בגילאי 45 ומעלה ובעלי מקצוע מעל גיל חמישים נחשבו 'קשישים', ועלייתם הוסדרה רק אם הובטח להם מקום קליטה אצל קרובים בארץ לאחר בדיקת מחלקת הקליטה. עולים מעל גיל 45 ובעלי מקצוע מעל גיל חמישים בעלי סכום של 7,000 דולר לפחות (במקום 10,000 דולר) נחשבו בעלי אמצעים. תיקונים אלה לא עסקו בכללי הבריאות בבחירת העולים; אלה נותרו על כנם. נוסף על כך הוענקה 'חנינה' (כך במקור) ליורדים אשר ביקשו לחזור ולעלות לארץ לאחר שהמחלקה בירושלים ביררה את עברם, את נסיבות עזיבתם ואת אפשרויות קליטתם. במסגרתה ה'חנינה' קיבלו החוזרים סיוע כלכלי מהמוסדות, ואף הם היו כפופים לתקנות בחירת העולים ונדרשו להתחייב לעבוד בהתיישבות החקלאית.³⁰

מדיניות הסלקציה הופעלה על גלי העלייה הגדולים מצפון אפריקה, ובעיקר על יהודי מרוקו.³¹ רבים מיהודי מרוקו חשו מאוימים באותם ימים, על כן התחייבה הסוכנות היהודית לסייע להם לצאת. 'זאת העלייה החלוצית של השנים האחרונות', אמר ברוך דובדבני, מנהל מחלקת העלייה, בהרצאה שנשא בכנס עובדי המחלקה במאוס 1956, והוסיף: 'זאת העלייה ההולכת ללכיש, לתענך, לכל מקום נידח, לאילת. פה בארץ אנו כולנו, משפחת

27 דו"ח לקונגרס תש"ז-תשי"א, עמ' 192-193. ראו גם ליסק, העלייה הגדולה, עמ' 19-20; הכהן, מדיניות ישוב העלייה, עמ' 302-303; פיקאר, עולים במשורה, עמ' 69-78.

28 הכהן, עולים בסערה, עמ' 115-117.

29 דו"ח לקונגרס תש"ז-תש"ך, עמ' 65-66.

30 שם, עמ' 64.

31 פיקאר, עולים במשורה, עמ' 172-182.

העלייה, עוסקים בעלייה הזאת, מארגנים אותה, אבל פה העיסוק הוא יותר על גבי הנייר בלבד, התעסקות עם תיק של אדם, עם הדברים הכתובים בדיו. בשבילנו קיים תיק, איננו רואים את האדם החי.³²

יש להבין את דברי דוברני על רקע הגידול בעלייה באמצע שנות החמישים, תהליך חיסול המעברות המאוכלסות במאות אלפי עולים ויישום מדיניות קליטה חדשה שכונתה 'מהאנייה אל הכפר', אשר כיוונה את העולים לאזורי פיתוח.³³ למעלה מ-80,000 עולים באו ממרוקו והפוטנציאל להגירה זו הוערך במאות אלפים. עם זאת, הגורמים המטפלים בעלייה האטו את קצב ההרשמה: 'ההאטה מכוונת כי אין ברירה אחרת', ציין דוברני והוסיף כי 'העלייה אצלנו סלקטיבית ואין אנו מעלים עוד על פי חזון הנביא "בם עיוור ופיסח הרה ויולדות יחדיו"'.³⁴

בשנות החמישים היה הרכב העלייה סלקטיבי מאוד. למעלה משלושים אחוז מהעולים היו ילדים עד גיל 14, עובדה הממחישה שהייתה זו עלייה צעירה ומשפחתית. קצת יותר ממחצית העולים היו למעשה עולות, שיעור גבוה בכל קנה מידה בהשוואה לתנועות הגירה אחרות, המרמז שוב על אופייה המשפחתי של העלייה לארץ. עובדה זו מתאמת גם בהתפלגות העולים לפי מצבם המשפחתי: למעלה מארבעים אחוז מהעולים היו זוגות נשואים. גם הריכוז המקצועי של העלייה בשנות החמישים מצביע על עלייה כלכלית וסלקטיבית: בשנות החמישים קלטה מדינת ישראל אחוזים נמוכים של בעלי מקצועות חופשיים, מנהלים ופקידים, ואחוזים גבוהים במיוחד של עובדי צווארון כחול (תעשייה, שירותים, חקלאות, עובדים לא מסווגים וחסרי מקצוע).³⁵ דפוס חברתי-מקצועי זה תאם לחלוטין את מטרות מדיניות הקליטה.

העלייה מארגנטינה בשנות החמישים

העולים מארגנטינה בשנות החמישים נמנו עם חטיבת העולים ממדינות הרווחה. היה זה הגיוני לאור התמורות שהתחוללו בעולם היהודי בכלל וביהדות ארגנטינה בפרט בתקופת השואה ובשנים הראשונות לאחריה. עם זאת, לדעתי ההנחות של מעצבי המדיניות בארץ היו כלליות ולא היה בהן כדי להסביר את התהליך לעומקו. יעקב צור, ציר ישראל הראשון בבואנוס איירס בין השנים 1949–1953, הבחין בכך. מראשית שליחותו העריך הדיפלומט כי החלוקה בין 'ארצות מצוקה' ל'ארצות רווחה' אינה מספקת בהקשר של יהדות ארגנטינה:

32 ב' דוברני, 'מבעיות העלייה', דפי עלייה, מס' 30, תשט"ז (להלן: דוברני, מבעיות העלייה), עמ' 5–6.

33 י' דומיניץ, 'מבעיות העלייה בתשי"ז', שם, מס' 32, תשי"ח, עמ' 33. ראו גם אבי פיקאר, 'מי ומי ההולכים: איכוסן של עיירות הפיתוח', בתוך: צבי צמרת (עורך), עיירות הפיתוח, ירושלים 2009, עמ' 207.

34 דוברני, מבעיות העלייה, עמ' 11–12. ראו גם פיקאר, עולים במשורה, עמ' 187–238.

35 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948–1972, חלק ב: הרכב לפי תקופות עלייה, ירושלים 1975, עמ' 17–33.

אין תפוצה זו משתייכת לאחת משתי הקבוצות של הגולה בימינו: אין זו ארץ מצוקה, אין בה דלות ואינה נרדפת – ואין זו ארץ רווחה במובן המקובל של ההגדרה. לכאורה, אין מעמדם הכלכלי והמדיני של היהודים מעורער; הם חיים בנוחיות יחסית; האנטישמיות קיימת, יש שהיא גלויה ויש שהיא סמויה, אבל אין זכויותיהם האזרחיות של היהודים נפגעות. אדרבה, השלטונות מסבירים להם פנים ומרכיבים להדגיש את חיבתם ליהודים ואת הערכתם לתפקיד שהם ממלאים במדינה.³⁶

באוקטובר 1949 חיבר צור דו"ח מקיף על האפשרות לארגן עלייה גדולה מארגנטינה וממדינות אחרות בדרום אמריקה.³⁷ צור מסר למשרד החוץ שיהודי ארגנטינה אמנם קשורים לארץ מולדתם, ללשונה ולתרבותה, אך קשרים אלה לא הגיעו לדרגה של הזדהות, כמו למשל בקרב יהודי ארצות הברית או צרפת, ולכן הסתגלותם לישראל עשויה להיות קלה יותר מאשר זו של יוצאי המדינות 'השקטות' האחרות, כלשונו.³⁸ בהמשך הדו"ח סיפר הציר שלמרות המשבר הכספי שבו שקע משרדו של חואן פרון, חייהם של היהודים נוחים למדי והם אינם מוכנים לעקור מבתיהם כדי ללכת לקראת הבלתי נודע אך ורק בגלל רגש הגעגועים והחיבה לארץ.³⁹ הדיפלומט הישראלי הבחין בבעייתיות שבקטגוריות הגורפות והבין את מורכבות הנושא. יהדות ארגנטינה נחשבה בתקופה הנדונה 'יהדות רווחה' במדינה שהיו בה למעשה סימנים רבים של 'ארץ מצוקה'. יתרה מזאת, מיהדות ארגנטינה הגיעו עולים לא רק מסיבות אידאולוגיות אלא גם מסיבות רבות אחרות.

למעלה מ-300,000 יהודים התגוררו בארגנטינה בשנות החמישים. ציבור זה הורכב מראשיתו, בשלהי המאה התשע-עשרה, ממהגרים בני עדות ומדינות מוצא שונות. נוכחותם הבולטת של יהודים מזרח אירופים (למעלה משמונים אחוז) הפכה אותם לשחקנים מרכזיים בזירה הארגנטינאית היהודית. ציבור דומיננטי זה בקרב יהדות ארגנטינה מנה בראשיתו שכבה של עובדי אדמה יהודים אשר התיישבו באופן מאורגן בספר הארגנטיני.⁴⁰ למרות מאפייני ייחודי זה עבר הציבור היהודי בארגנטינה תהליך של עיוור, כאשר בחר להתיישב במרכזים האורבניים העיקריים, ובראש ובראשונה בכואנוס איירס. בשנות החמישים היו קהילות גדולות במרכזים האורבניים העיקריים של הרפובליקה: רוסריו, קורדובה, לה-פלטה,

36 יעקב צור, כתב האמנה מס' 4: שליחות דיפלומטית ראשונה בדרום אמריקה, תל-אביב 1981, עמ' 137.

37 מכתב יעקב צור לוולטר איתן, 'ארגונה ועירודה של העלייה מארצות אמריקה הlatינית', 13.10.1949 (להלן: צור, ארגונה ועירודה), ארכיון המדינה (א"מ), ג-5558/13.

38 שם.

39 שם.

40 Haim Avni, 'Cuarenta años, el contexto histórico y desafíos a la investigación', in: Haim Avni et al. (eds.), *Pertenencia y alteridad: judíos en/de América Latina, cuarenta años de cambios*, Madrid 2011, p. 95

סנטה-פה, טוקומן ומנדוסה, וקהילות קטנות יותר בבירות יתר הפרובינציות. אף על פי שאפשר היה למצוא יהודים מאורגנים בלמעלה מ-120 מקומות יישוב בארגנטינה, הריכוז הגאוגרפי בבירת ארגנטינה הוא המאפיין הדומיננטי של הציבור היהודי.⁴¹ היקפה של ההגירה היהודית לארגנטינה ומיקודה הגאוגרפי חוללו תמורות כלכליות מרחיקות לכת. תהליכי העיור וריכוזם במרכזים האורבניים העיקרים הביאו לפנייתם של רוב המהגרים היהודים לעסוק בענפי המלאכה הזעירה והמסחר. בתחום זה ניכרה הדה־פרולטריוזציה שעבר הציבור היהודי בארגנטינה. תהליך זה היה בעיצומו באמצע שנות השלושים, אך גבר במהלך ובתום מלחמת העולם השנייה, במיוחד בימי משטרו של הגנרל פרון, במחצית הראשונה של שנות החמישים. התבססותם הכלכלית של יהודים רבים הואצה, רבים עסקו בענפים ובעיסוקים מכניסים ונחשבים יותר ורבים אחרים פנו למקצועות אקדמיים. תהליך זה הביא לצמצום מספר הפועלים היהודים.⁴² הדים לתמורות הללו יש בתזכיר בנושא יהדות דרום אמריקה, שהוגש בסוף שנת 1952 לראש ממשלת ישראל דאז, דוד בן־גוריון:

תהליכי פרולטריוזציה שהתקיימו בארגנטינה (בשנים 1917–1932) נסתיימו מזמן, והמעבר לפרנסות תיווך מכל הסוגים היה מהיר ומקיף. רק בבואנוס איירס ישנם עדיין בין 20 ל-52 אלף פועלים יהודיים במקצועות שונים (מתוך אוכלוסייה יהודית בת 200,000 בערך). הרוכלות, פרנסה עיקרית של המהגרים היהודים בכל היבשת, באה גם היא לקצה לאחר שמלאה תפקידה במשק המקומי. היהודים עברו למסחר, לתעשייה ולמקצועות חופשיים. במסחר ובבנקאות יש מספר לא קטן של פקידים, לא כן בתעשייה: הדרגה ה'פרולטרית' ביותר היא של בעלי סדנאות ומפעלים קטנים. נמצא, שאין כלכלה יהודית ספציפית. החדירה לסדקי הכלכלה המקומית נגמרה. עלתה שכבה גדולה של בעלי מסחר ותעשיינים מבני המקום, המשתלבת עם חוגים רחבים של ההגירה הספרדית, איטלקית, ואף גרמנית, העוסקים באותן הפרנסות.⁴³

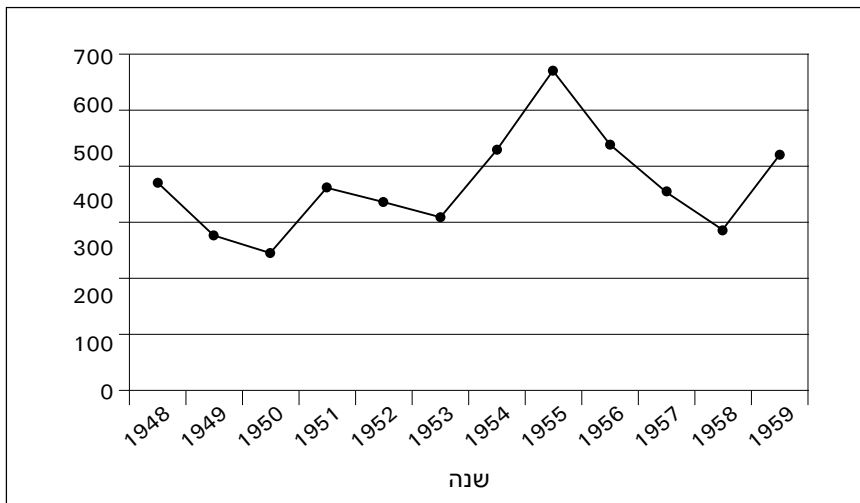
בסוף שנות החמישים עסקו שני שלישים מכלל העובדים היהודים במסחר, בתעשייה זעירה, בפקידות ובמקצועות חופשיים – ענפים כלכליים המאפיינים במובהק את מעמד

41 עוזיאל שמלץ וסרג'יו דלה־פרגולה, מבנה יהדות אמריקה הלטינית: הדמוגרפיה של היהודים בארגנטינה ובארצות אחרות של אמריקה הלטינית, תל־אביב 1974 (להלן: שמלץ ודלה־פרגולה, יהדות אמריקה הלטינית), עמ' 23–28.

42 לנתונים כמותיים מאלפים הממחישים תמורה זו ראו, מ' בענאריא, די געשיכטליכע אנטוויקלונג פון אידישען האנדעל און אינדוסטריע אין בוענאס איירעס, יובל בוך: סך הכל'ן פון 50 יאהר אידיש לעבען אין ארגנטינע, בוענאס איירעס 1940, עמ' 267–290.

43 משה קיטרון, 'תזכיר עבור דוד בן גוריון בנדון: יהדות דרום אמריקה', 14.11.1952, אצ"מ, ארכיון אישי של קיטרון, A.494/11.

הביניים, עובדי צווארון לבן. ענפי המלאכה והמסחר הזעיר אשר היו דומיננטיים בעבר בקרב העובדים היהודים הצטמצמו בעקבות פריחה כלכלית שהפכה את היהודים למעמד של סוחרים ותעשיינים. עם זאת אין להתעלם מן העובדה כי קרוב ל-25 אחוז מכוח העבודה היהודי בארגנטינה השתייך למעמד שאפשר לכנותו מעמד עובדי כפיים. בעיקר בלטו בהם בעלי מלאכה מסורתיים אשר עסקו בקמעונאות ובמסחר זעיר.⁴⁴ הנקודה המעניינת היא שהפוטנציאל העיקרי לעלייה מארגנטינה היה טמון בעיקר בקבוצה זו אשר הורכבה מעשרות אלפי חנוונים וסוחרים זעירים יהודים, קבוצה שבניגוד לרוב המכריע של היהודים לא 'נעה כלפי מעלה' ולא הצליחה להתערות בכלכלת ארגנטינה.

תרשים 2: העלייה השנתית מארגנטינה, 1949-1959
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.⁴⁵

כפי שאפשר לראות בתרשים 2, לישראל עלו מארגנטינה בממוצע כ-500 עולים מדי שנה כל שנות החמישים. הייתה זו קבוצה קטנה מאוד מן הציבור היהודי בארגנטינה ובכלל העולים לישראל. הרוב המכריע של יהודי ארגנטינה בחר להישאר בה ולהשתתף בתהליכי המודרניזציה החברתית-כלכלית, התרבותית והפוליטית. מן המקורות הראשוניים המתעדים את תנועת העלייה אפשר ללמוד מי היו אותם עולים. בראשית 1954 מסר מנהל מחלקת העלייה בבואנוס איירס פרטים על היקפה והרכבה של העלייה מארגנטינה בשנת 1953: היו קרוב ל-450 עולים. ארבעים אחוז מהם היו חלוצים בוגרי תנועות הנוער הציוניות אשר קיבלו הכשרה חקלאית בארגנטינה, כ-16 אחוז היו הורי חלוצים אשר עלו בעקבותיהם

44 שמלץ ורלה-פרגולה, יהדות אמריקה הלטינית, עמ' 119-120.

45 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, העלייה לישראל 1948-1972.

לארץ, והיתר היו בני נוער, אנשי מקצוע ומשפחות מן המעמד הבינוני הנמוך. בקרב השכבות הבינוניות בלטו סוחרים זעירים ובעלי מלאכה מסורתיים, בייחוד מתעשיית הבדים, העורות והרהיטים, הדרגה הפרולטרית ביותר של יהדות ארגנטינה.⁴⁶

העלייה מארגנטינה אורגנה בידי מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית. מחלקה זו טיפלה במועמדים לעלייה באופן אינדיבידואלי. בבואנוס איירס התרחב מנגנון העלייה והסתעף במחצית הראשונה של שנות החמישים. המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית שיגרה לעיר נציג מטעמה ביוני 1953 במטרה לשרת את המועמדים לעלייה מקרב בעלי ההון ואת התיירים.⁴⁷ חודש לאחר מכן החל לפעול במשרדי הסוכנות בבואנוס איירס הנציג הראשון של המרכז לבעלי מקצוע, פטור"א (Professional and Technical Workers Association), במטרה לטפל במועמדים בעלי מקצוע, טכנאים, בעלי מקצועות חופשיים וגם סטודנטים.⁴⁸ נציגות פטור"א פעלה במסגרת המחלקה לעליית הנוער והחלוץ הוותיקה בארגנטינה, אשר עודדה וארגנה את העלייה החלוצית עם הכשרה חקלאית ובלעדית.⁴⁹ נציגי הסוכנות פעלו בכניין המועצה הציונית העליונה אשר נמצא בשכונת אונסה, המרכז הכלכלי של האוכלוסייה היהודית בבירה הארגנטינית.

מן המקורות של מנגנון העלייה בבואנוס איירס אפשר ללמוד על גורמים רבים שערכו ודחו את העלייה של שכבות הביניים בארגנטינה בשנות החמישים. ראשונה הייתה הבעיה של ירידת ערך המטבע בארגנטינה כל אותו עשור. אדם שעמד לרשותו הון של 300,000 פזו נחשב בארגנטינה בתחילת שנות החמישים לבעל הון וחי חיי רווחה של מעמד בינוני גבוה, אך המרתו למטבע זר לפי שער הפזו (13 לדולר או 26 ללירה) לא אפשרה לו לבנות את עתידו במדינת ישראל.⁵⁰ השמועות על סכנת ההלאמה של מפעלים ועל השתלטות הסתדרות העובדים על ההשקעות הפרטיות בישראל, הידיעות שהביאו לארגנטינה תיירים ותושבים חוזרים לגבי תנאי השיכון ורמת ההוצאות בערים ונוקשות המוסדות הקולטים בישראל, היו בהן כדי לדחות או לבטל את העלייה לארץ.⁵¹

מכשול נוסף בדרך העלייה היה מחיר כרטיסי הנסיעה. מנהל מחלקת העלייה בבואנוס איירס התייחס לסוגיה זו בנובמבר 1955, כאשר המחיר הוכפל. הוא טען כי כרטיס הנסיעה לישראל אשר עלה עד אז 5,078 פזו, יעלה לסכום של כ-11,000 פזו, ובעתיד עד ל-50,000.⁵²

46 'תוגבר העלייה מארגנטינה', הצופה, 11.2.1954.

47 'דו"ח לקונגרס תשי"א-תש"ז', עמ' 239; 'תכנית עבודתו של ד"ר א"ש צייטלין, נציג המחלקה הכלכלית של הסוכנות היהודית בדרום אמריקה', 16.3.1953, 'אצ"מ', S39/201.

48 מכתב פ' זמיר, ראש נציגות פטור"א בבואנוס איירס, ל'י' וולפסון, ראש פטור"א בירושלים, 22.5.1959, 'אצ"מ', S6/6594.

49 'דו"ח לקונגרס תשי"ז-תשי"א', עמ' 500-521.

50 צור, ארגונה ועידודה.

51 'קטע מסקירתו של נציגו בבואנוס איירס על המהפכה האחרונה בארגנטינה', 5.10.1955, 'אצ"מ', S6/6203.

52 מכתב מרדכי קויפמן לשלמה זלמן שרגאי, 15.11.1955, שם, S6/6204.

אשר להשפעתה של עובדה זאת על העלייה מארגנטינה, הוא העריך כי 'שינוי זה ישפיע השפעה ניכרת על מהלך העלייה של יהודי ארגנטינה אשר מורכבת בעיקר מהורים הנוסעים אל בניהם, או אנשי המעמד הבינוני, אשר ברשותם הון של 150,000 פזות בערך. אם מזה הוא מוכרח להוציא 50,000 פזות רק להוצאות דרך (מדובר על משפחה בינונית בת 4 נפשות) הרי מסתבר שעלייתו נשארת בסימן שאלה'.⁵³

בעיה קשה לא פחות הייתה קביעת מחיר הנסיעה. חברות האניות מכרו את הכרטיסים לפי שער הדולר, אולם בארגנטינה נאלצו העולים לשלם בפזו לפי שער הדולר היומי. 'באופן כזה כל דולר עלה לפני שנה 14 פזות, לפני חודשיים 45 פזות וכעת 32-33 פזות'.⁵⁴ מדיניותה של ממשלת ארגנטינה נועדה ככל הנראה להפחית את מספר המהגרים מתחומה, עובדה המרמזת לכך שהגורמים שדחפו להגירה מארגנטינה פעלו באופן נמרץ במחצית השנייה של שנות החמישים. גם המדיניות הכלכלית האינפלציונית שנקטה ממשלת ארגנטינה באותן שנים עיכבה את עליית החוגים הבינוניים המבוססים, כיוון שבתנאים ששררו אז הם לא נטו לחסל את רכושם ולעלות לארץ מחשש להקטנת הונם באופן משמעותי בעת חיסולו והמרתו במטבע זר. המנהל התורן של מחלקת העלייה בבואנוס איירס בסוף שנות החמישים התייחס בדו"ח סיכום שליחותו לגורם העיקרי לעלייה מארגנטינה. לטענתו, תנאי הכרחי לעלייה היה דחיפה חיצונית מסוימת, כלכלית, פוליטית או אחרת, אבל שקשורה תמיד במצבו של העולה:

ידוע, כי הממוצע של עולים מארגנטינה מאז קום המדינה הוא 500 נפש לשנה וקרוב לוודאי שמספר זה יישאר יציב בשנים הבאות. דווקא בשבועות האחרונים נוכחתי שוב כי במידה מכרעת תלויה עליית היהודים מדרום אמריקה במצב השורר בכל רגע בארץ מוצאם, כך לדוגמה כאשר שבתו פועלי המתכת בארגנטינה, הופיעו מועמדים חדשים מבין היהודים בתעשיית המתכת, ואילו עם גמר השביתה חדלו הם מלבוא, ובזמן שביתת פועלי הטקסטיל היו אלה הקליינטים העיקריים שלנו.⁵⁵

מן המסמכים שהותירה מחלקת העלייה אפשר ללמוד גם על הציפיות של מדינת ישראל מיהדות ארגנטינה בתחום העלייה. לדוגמה, בסוף אוקטובר 1950 קיבל מנהל מחלקת העלייה בבואנוס איירס מברק ממזכיר מחלקת העלייה בירושלים, ובו פירוט תכנית העלייה שנקבעה למדינות דרום אמריקה לפרק זמן של חצי שנה:

53 שם.

54 מכתב המועצה הציונית העליונה בארגנטינה לשלמה זלמן שרגאי, 23.10.1956, שם, S6/6205 (להלן: המועצה הציונית העליונה בארגנטינה לשלמה זלמן שרגאי).

55 מכתב משה ארמון למחלקת העלייה בירושלים, 'דו"ח סיכום שליחות של שנתיים', 15.11.1959, שם, S6/6596.

לגבי תכנית העלייה שנקבעה על ידינו, בהתייעצות עם המוסד לתיאום לתקופת חדשי החורף, אוקטובר 1950–מרץ 1951, הובאו בחשבון לעלייה מארצות דרום אמריקה: מארגנטינה 50 עולים לחודש, מברזיל 30 עולים לחודש ומשאר הארצות 40 עולים לחודש. בהתחשב עם המצב בתנאי הקליטה לעונת החורף הזה צריכים כולם להיות צעירים ונוער בגיל עד 25, ובעלי אמצעים שאינם זקוקים לעזרת הסוכנות היהודית והכול במסגרת המספרים הללו. עליך לדאוג שהעלייה מארצות דרום אמריקה בששת החודשים האלה תבוצע בהתאם לאמור לעיל, פרט למקרים שתמצא הצדקה החלטית לנהוג לגבם סטייה מן הקו האמור, באופן יוצא מן הכלל.⁵⁶

ההוראות היו ברורות ומפורטות. המשרד בבואנוס איירס היה רשאי לאשר עליית מועמד בתנאי שהתאים לכללי בחירת העולים. עליית עולים שלא התאימו לכללי הסלקציה נזקקה לאישור מירושלים, בין שהיו אלה עולים באופן עצמאי או במימון הסוכנות, בין שהם התעתדו להצטרף לקיבוץ, לקרובים או סידור אחר. אישור עולים שלא עמדו בתנאי הסף נדון במחלקת העלייה על פי דרישת הקרוב בארץ ובכפוף לחקירה סוציאלית, או לפי הודעה מבואנוס איירס על מקום קליטתו של העולה.⁵⁷

לכללים הכלליים נוספו בארגנטינה כללים מקומיים. כתנאי ראשון לטיפול בעולה או בתייר דרש המשרד בבואנוס איירס תעודה המוכיחה כי המעוניין מילא את חובותיו למגבית המאוחדת, המסגרת הכוללת והמובהקת ליהדות דרום אמריקה.⁵⁸ כל מועמד שפנה למחלקות הסוכנות מילא טופס בצירוף קורות החיים שלו, אשר הכיל מידע חיוני לבריקת אפשרויות קליטתו בארץ והצהרה על ההון שברשותו. לאחר הרישום נשלחו המועמדים לסדרת בדיקות רפואיות אצל רופא הקונסוליה בארגנטינה. הרופא בדק כי המועמדים ממין זכר נימולים. נוסף על כך נקבע שהקונסוליות מספקות את האשרות הישראליות אך ורק על פי המלצת מחלקת העלייה. עלייתם של פרודים או גרושים הותנתה באישור בן או בת הזוג לשעבר חתום על ידי נוטריון. כל המידע נשלח למחלקת העלייה בירושלים ולמחלקת הקליטה בתל-אביב למתן אישור סופי.⁵⁹

ככל חודש נקבע במחלקת העלייה תאריך לעלייה; העולים הסדירו את ענייניהם לקראת תאריך עלייתם. משרד העלייה ניהל גם משא ומתן עם חברות ספנות כדי להוזיל את הוצאות הדרך ולעזור למועמדים מן המעמד הבינוני שהתקשו לשאת בעול הוצאות הנסיעה. נקבע כי על המשרד בבואנוס איירס להעביר לירושלים את פרטיהם האישיים טרם עלייתם לשם

56 מכתב יהודה קשטן לשלמה גרנר, 20.10.1950, שם, S6/6203.

57 מכתב נ' ברגיורא למחלקת העלייה בבואנוס איירס, 'עליית מועמדים לקיבוצים', 10.1.1955, שם, S6/6203 (להלן: מכתב ברגיורא למחלקת העלייה בבואנוס איירס).

58 'והוג נכון', דבר, 12.4.1950; מכתב משה קיטרון ליצחק רפאל, 30.6.1953, אצ"מ, ארכיון אישי A494/34 (להלן: קיטרון אל רפאל).

59 מכתב ברגיורא למחלקת העלייה בבואנוס איירס.

קבלת אישור מימון הוצאות הנסיעה. עולה שזכה לקבל תמיכה התחייב להחזיר את הסכום המלא במקרה של ירידה מן הארץ. בסוגיית המימון נעזר המשרד במידע מקהילת בואנוס איירס ומוועד הקהילות על מועמדים מערי הפנים. נוסף על כך נקבע שאנשים שיעלו באמצעות ויזות תיירים לא יוכלו ליהנות מעזרה כספית מן הסוכנות היהודית, גם אם הם חלוצים שעברו הכשרה; לא כל שכן מי שלא עברו הכשרה.⁶⁰

ההליך הסלקטיבי והטיפול האינדיבידואלי יצרו סחבת ביורוקרטית אשר עיכבה את העלייה מארגנטינה. עובדה זאת משתקפת ברבים מן המקורות. למשל, במסמך שנשלח ממשרד העלייה בבואנוס איירס למחלקה בירושלים באוקטובר 1956 צוין כי עוברים חודשים מספר מהיום שבו נציג המחלקה בבואנוס איירס מעביר לירושלים את הבקשה עד ליום ההפגנה. 'כן קורה שעל משפחות עניות לחכות עד שתגיע ההקצבה לעלייתם ובינתיים עליהם להוציא את כל האמצעים הדלים על מחייה'.⁶¹ בסוף אותה שנה הגיע למחלקת העלייה בירושלים מכתב נוסף מהסתדרות הציונית בארגנטינה:

הנוהג הוא איטי מאוד וגורם לדחיות שאין בהם צורך. ידוע לכם בלי ספק שכמעט כל העולים מארגנטינה הם בעלי אמצעים מוגבלים מאוד אשר אחרי סילוק עסקיהם הקטנים והעברת דירותיהם נשארים הם בלי כל אפשרות להתפרנס וקשה מאוד לתאם את מועד סילוק העסקים לקבלת ההקצבה לעלייה. יתר על כן, מיום קבלת ההודעה בדבר ההקצבה מצדכם עוברים בדרך כלל 3 חודשים וקורה תכופות שהכסף אינו נמצא ברשותינו ועלינו לבקש הלוואות אשר לא קל להשיגן. מצד שני אי אפשר לדחות הפלגתם של העולים, כי דבר זה גורם להם נזק רב.⁶²

המדיניות הסלקטיבית והסחבת הביורוקרטית שאפיינה את מנגנון העלייה בבואנוס איירס עוררו הדים בישראל. במכתב שהתפרסם ביוני 1956 בידיעות אחרונות תחת הכותרת 'המפרים את חוק השבות?' התוודה כותב המכתב כי נדהם לגלות שעל יהודי המבקש לעלות לישראל להציג דרישה מקרוביו בארץ, בתארו את המקרה הבא:

יש לנו קרובה בארגנטינה, אישה בעלת השכלה גבוהה ועבר ציוני עשיר. ילדיה חונכו באווירה ציונית ובתה נפלה בשבי המצרי במלחמת השחרור כחברת משק ניצנים. כשביקשה מקונסול ישראל בבואנוס איירס אשרת

60 קיטרון אל רפאל; 'מחלקת העלייה בתפוצות', דפי עלייה, מס' 15, תשי"א, עמ' 31; 'מחלקת העלייה', 1957, אצ"מ, S6/6206; משה ארמון, 'הוראות כלליות למחלקת העלייה של ההסתדרות הציונית בארגנטינה', 1957, אצ"מ, S6/6579; המועצה הציונית העליונה בארגנטינה לשלמה זלמן שרגאי.

61 המועצה הציונית העליונה בארגנטינה לשלמה זלמן שרגאי.

62 מכתב המועצה הציונית העליונה בארגנטינה למחלקת העלייה בירושלים, 5.12.1956, מגנוה, המרכז הלוגיסטי של הסוכנות היהודית בצריפין, תיק 1175/67. אוספי הסוכנות היהודית באצ"מ הם עד שנת 1962, אחרי שנה זו החומרים מאוחסנים במרכז הלוגיסטי בצריפין.

כניסה, דרש ממנה במפגיע להציג בפניו דרישה מקרובה בארץ. מחוסר ברירה הגשנו לפני מספר חודשים בקשה לסוכנות היהודית, אולם עד היום הזה לא חלה כל תזווה בעניין.⁶³

ממצא מעניין העולה מניתוח המקורות הראשוניים בהקשר של מדיניות העלייה הוא שהקמת המדינה לא שינתה את יחסם של קובעי המדיניות לנושא העלייה. העלייה מארגנטינה התנהלה לפני הקמת המדינה ואחריה בהתאם לכללי הסלקציה שהופעלו במסגרת המדיניות שעוצבה בארץ עוד לפני שזו הייתה למדיניות רשמית בשלהי 1951. התקנות והכללים שנקבעו במסגרת המדיניות הזאת הופעלו לא רק על יהודים מצפון אפריקה אלא גם על יהודים אשכנזים ממדינות הרווחה.

הרכב העלייה מארגנטינה בשנות החמישים

הנתונים המופיעים בלוח שלהלן, מתוך המאגר השמי, משקפים את הרכב העולים מארגנטינה בשנות החמישים. המחלקה לעלייה טיפלה בדרך כלל בעולים חסרי אמצעים, המחלקה הכלכלית טיפלה במועמדים בעלי ההון ועלייתם נקשרה בדרך כלל בתכנית השקעה שהותוותה מראש. החברות 'זמורות' ו'מאריס' ארגנו את עלייתם של בני המעמד הבינוני המבוסס, ואילו חברת קאיר"א ארגנה את עליית בני המעמד הבינוני הנמוך לכפר ארגנטינה (כיום מושב ניר צבי). מרכז פטו"א טיפל במועמדים בעלי מקצוע, טכנאים, בעלי מקצועות חופשיים וסטודנטים. מחלקת הנוער והחלוץ ארגנה את העלייה החלוצית של גרעינים של תנועות הנוער הציוניות ושל בוגרי החטיבות הצעירות לפי השתייכותם האידאולוגית. בוגרי תנועות הנוער עלו עם אשורת חלוץ ואילו בוגרי החטיבות הצעירות זכו לאשרת חלוץ ללא הכשרה. עליית נערים עד גיל 16 אורגנה בידי עליית הנוער.

לוח 1: העלייה מארגנטינה לפי גורם המטפל בעלייה, 1954–1960

הגורם המטפל	מספר עולים	אחוז
המחלקה לעלייה	903	34.3
המחלקה הכלכלית	46	1.7
פטו"א	289	11.0
נוער חלוצי	1,184	45.0
עליית הנוער	72	2.7
קאיר"א	120	4.5
זמורות	20	0.8
מאריס	2	-
סך הכול	2,636	100.0

מקור: קלור, 'מאגר 2,636'.

תחת הקריטריון הנזכר בלוח 1, 'נוער חלוצי', נכללים בוגרי תנועות הנוער החלוציות והחטיבות הצעירות, נערים עד גיל 16 שעלייתם אורגנה בידי עליית הנוער ועולים שעלו עם אשורת עולה, שרובם היו הורים, אחים וקרובים אחרים אשר הצטרפו לחלוצים.⁶⁴ על כן הצלבת נתוני המאגר לפי גורם מארגן וסוג האשרה משקפת באופן ממצה יותר את הרכב העלייה מארגנטינה. על פי הצלבה משולשת זו (נתונים רשמיים של מחלקת העלייה, עולים לפי הגוף המארגן וסוג האשרה), אפשר לאמוד את חלקה של העלייה החלוצית מארגנטינה בשנות החמישים בכארבעים אחוז מכלל העלייה מארגנטינה.

בתחילת שנות החמישים הייתה לתנועות החלוציות הציוניות בארגנטינה תשתית ארגונית מבוססת והישגים לא מבוטלים בהתיישבות הקיבוצית במדינת ישראל. הפעילות הציונית החלוצית הייתה במלוא תנופתה וזו נחשבה, ללא ספק, כאחת משעותיו היפות של הנוער החלוצי המאורגן בארגנטינה.⁶⁵ אותם צעירים היו הפוטנציאל העיקרי לעלייה למדינת ישראל בקרב כלל הנוער היהודי המאורגן. המחנה החלוצי המאורגן בארגנטינה מנה כ-7,000 צעירים שפעלו בשבע תנועות נוער חלוציות.⁶⁶

'דין התנועה' לעלייה ולהגשמה אישית מיידית עם סיום התיכון הטביע את חותמו על רוב התנועות החלוציות. תביעה זו של התנועות יצרה עלייה חלוצית אך גם דלדלה את שורותיהן, תוצאת העלייה והנשירה של מי שלא הגשימו את המצופה מהם. הפתרון למצב בעייתי זה נמצא בראשית שנות החמישים, עם הקמת החטיבות הצעירות אשר ייסדו בוגרי תנועות הנוער החלוציות שלא הגשימו את עלייתם לארץ, מרביתם סטודנטים.⁶⁷ במסגרות החלוציות האלה טמון היה הפוטנציאל העיקרי לעלייה. בסוף שנות החמישים התגוררו כאלפי חלוצים מארגנטינה בכארבעים קיבוצים שונים.⁶⁸

סיפורה האישי של דבורה גרוקופ (שכנר), שסופר בספרה האוטוביוגרפי והספרותי נערה פוליטית, הוא מקרה פרדיגמטי לסיפוריהם של אלפי צעירים יהודים ארגנטינאים חברי תנועות הנוער החלוציות בשנות החמישים.⁶⁹ הזיכרונות, הסיפורים והמכתבים ששולבו בספר יוצרים מסמך בעל ערך היסטורי יוצא מן הכלל. תשוקתה של שכנר להתמסר כל

64 מתוך 1,184 המקרים הנמנים כנוער חלוצי, עלו 240 (כעשרים אחוז) באשרת עולה או עליית הנוער.

65 Ben Zion Benshalom, *Con los ojos abiertos: observaciones y reflexiones sobre la vida judía, el sionismo y los movimientos juveniles en América Latina*, Jerusalem 1954, pp. 36-46

66 'כינוס יוצאי אמריקה הלטינית', הדור, 24.11.1949. ראו גם 'כינוס העסקנים יוצאי אמריקה הלטינית', 25.11.1949, עלון מס' 5 (17), ארכיון קיבוץ מפלסים.

67 ירח גרינפלד, החטיבות הצעירות הציוניות-סוציאליסטיות בארגנטינה של שנות השישים במאה העשרים: הבניית השקפות עולם, עבודת גמר לתואר שני, האוניברסיטה העברית 2006.

68 שלמה בר-גיל, בראשית היה חלום: בוגרי תנועות הנוער החלוציות מאמריקה הלטינית בתנועה הקיבוצית 1946-1967, באר שבע 2005 (להלן: בר-גיל, בראשית היה חלום), עמ' 13; שמואל אידס (עורך), לטינו-אמריקאים בישראל: הוצאה משותפת של התאחדות עולי אמריקה הלטינית והקונגרס היהודי העולמי, תל-אביב 1960 (להלן: אידס ועורך), לטינו-אמריקאים בישראל, עמ' 22.

69 דבורה שכנר, נערה פוליטית, תל-אביב 2002.

כולה לרעיון הציוני המגשים התגבשה במסגרת תנועת הנוער השומר הצעיר. האידאל והחזון מצטיירים בספורת האישית כמניע העיקרי שעיצב את זיקתם ואת מהלך חייהם של חברי תנועות הנוער.

דבורה שהתה בארץ בין יולי 1949 לאוגוסט 1950 במסגרת המחזור הראשון למדריכים במכון למדריכי חו"ל בירושלים. הייתה זו שנה מלאה בחוויות מכוננות, אך גם באכזבות: 'מה שחיפשתי ולא מצאתי הוא "האדם החדש", שהעסיק אותנו כה הרבה', כתבה. בעת שהותה בארץ גילתה דבורה כי החברה הישראלית, ובתוכה החברה הקיבוצית, אינן שונות מהחברה בבואנוס איירס שממנה באה, חברת יהודים ולא־יהודים כאחד: 'זוטות של חיי יום יום, מריבות מטומטמות, חיפוש אחר עמדות שליטה וקנאה'. עם זאת, לקיבוץ גזית, ביתה העתידי, טרם הגיעה, ובו היא הפקידה את כל תקוותיה ברעג שהחליטה לעלות לארץ בספטמבר 1952, כאשר קיוותה כי בגזית 'אולי תהיה לנו אפשרות להתחיל לעבוד כדי ליצור "אדם חדש" (ואישה חדשה)'.⁷⁰

בספורת האישית של דבורה שכנר, כמו גם בספורים אישיים רבים אחרים של צעירים וצעירות חברי תנועות הנוער הציוניות שעלו לארץ, נחשף היסוד המניע את תנועת העלייה החלוצית מארגנטינה: השאיפה לעלות למולדת החדשה והמתחדשת וליטול חלק במהפכה הציונית על ידי יצירת אדם חדש וחברה חדשה וצודקת. מניע עמוק זה הביא ליצירתן של 'שרשראות עלייה' של חברי תנועות הנוער החלוציות השונות במסגרות החלוציות לפי החלטות המדיניות המיישבת של הזרמים ההתיישבותיים השונים. אך לא היו אלה רק חברי התנועות והגרעונים שבאו בעקבות חבריהם; בחלק מהמקרים עלו גם הורים ומכרים בעקבות בני משפחתם. עתידו של קיבוץ גזית, למשל, שאליו הגיעה דבורה שכנר, הובטח עם הצטרפות גרעונים של בוגרי תנועת השומר הצעיר מארגנטינה והוריהם. בשנת 1960 התגוררו בקיבוץ 132 חברים, מתוכם 82 צעירים אשר הגיעו מארגנטינה ועמם 16 הורים אשר יחד היו תוספת של כעשרים אחוז לחברי הקיבוץ.⁷¹ בנתונים הללו שוב עולה החשיבות המכרעת שיש ליחס לאותן 'שרשראות עלייה' בתהליך העלייה לארץ.

לפי הנתונים המעובדים מן המאגר הממוחשב, למעלה מתשעים אחוז מהעלייה החלוצית היו צעירים וצעירות בגילאי 18-24, שרובם המכריע, כשמונים אחוז, היו גברים רווקים. אלה מאפיינים בולטים של עלייה חלוצית. התפלגות העולים החלוצים לפי מקצועות מצביעה על כך שרובם השתייכו למשפחות ממעמד בינוני נמוך, משפחות זעיר בורגניות, ובמידה פחותה בני סוחרים מן המעמד הבינוני המבוסס. בין בעלי המלאכה (כשמונים אחוז) היו חייטים, חרטים, אורגים, נגרים וצורפים. בין העובדים הלא מסווגים נכללו 180 איש אשר נרשמו כלומדים (כשבעים אחוז), והשאר היו מכונאים, נהגים, פועלי מתכת ובנאים. בין העובדים בעלי המקצוע בלטו טכנאים למיניהם וחשמלאים.

70 שם, עמ' 189-190.

71 בר־גיל, בראשית היה חלום, עמ' 89-90.

הנתונים הללו מפריכים הנחת יסוד נפוצה על העלייה החלוצית בכלל ומאמריקה הלטינית בפרט. המעיין בספרות הזיכרונות ובמחקרים המעטים מקבל את הרושם כי העלייה החלוצית מארגנטינה מנתה ברובה צעירים עשירים שצורכיהם החומריים סופקו בשפע. עיבוד נתוני המאגר הממוחשב מפריך באופן חד משמעי הנחה זו. הנתונים מראים כי חלק ניכר מהעלייה החלוצית היו צעירים בני השכבות המסורתיות הפחות מבוססות של היישוב היהודי בארגנטינה.

בין חלוצים לבעלי הון: המקרה של כפר ארגנטינה

בכתבה שהתפרסמה ביולי 1953 בעיתון הארץ תחת הכותרת 'יהודי ארגנטינה עולים לישראל', בישר המחבר על הקמתו הקרובה של כפר חקלאית-תעשייתי מיוחד במינו בידי יהודים ארגנטינאים.⁷² סופר בה כי הולכת ונשלמת בנייתם של 35 הבתים הראשונים של הכפר, שמוקם על הכביש הראשי בין תל-אביב לירושלים, שני קילומטרים צפונית-מערבית לרמלה. הבתים לא נבנו בשיטת הבנייה ההמונית שהייתה מקובלת באותם ימים והם נועדו לעולים מן המעמד הבינוני בארגנטינה שהחליטו לבנות לעצמם ובכספם את מושבם בישראל.⁷³ מחבר הכתבה הדגיש כי יהודים אלה סירבו מראש לקבל את ה'טיפול' הממשלתי הרגיל, לו זכו העולים ממזרח אירופה וארצות ערב, וייסדו חברת מניות בשם 'מושב חקלאית-תעשייתית רפובליקה ארגנטינה' (קאיר"א – Colonia Agrícola Industrial – República Argentina).⁷⁴

עם מייסדי החברה שיזמה את הקמת כפר ארגנטינה נמנה משה מלמן, יהודי אמיד מבואנוס איירס אשר ביקש לעלות לארץ. לרגל יובל ה-25 לכפר הוציא מלמן לאור את זיכרונותיו מאותם ימים. ספרו נשען על מספר רב של מכתבים ותעודות ראשוניות מארכיונו האישי. בפרקים הראשונים של הספר משרטט מלמן את הרקע הייחודי במסגרתו צמח הרעיון להקים כפר חקלאית-תעשייתי בישראל, בתקופה שבה הסוכנות לא עודדה עלייה של בני המעמד הבינוני, והשיכון העצמי במדינת ישראל היה בבחינת 'חלום וחזון', כלשונו.⁷⁵ מלמן חשף את מניעיו האישיים לעלייה בראשית חיבורו: 'בימים ההם שני בניי הגדולים היו פעילים בתנועת הנוער "השומר הצעיר". בטוח הייתי, כי ימצאו בקרוב את דרכם לישראל; ואשר לאשתי ולי ולבני הצעיר – גם סופנו לעלות במוקדם או במאוחר', כתב, אך נותרה השאלה לגבי אופן ביצוע העלייה בתנאים של אותם ימים:

שאלה זו הציקה לי. משלוח יד מסוים אין לי. הגיל – למעלה מחמישים. הבריאות – לאו דווקא לעילא ולעילא. אכן, מפעל כלי האלומיניום השייך

72 י' קוטלר, 'יהודי ארגנטינה עולים לישראל', הארץ, 2.7.1953 (להלן: קוטלר, יהודי ארגנטינה).

73 שם.

74 משה מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה: ניר-צבי, ליובל העשרים וחמש לניר-צבי, תל-אביב 1979

(להלן: מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה), עמ' 25.

75 שם, עמ' 7.

לי, פורח ומשגשג, ואף על פי כן לא התעליתי מעל המעמד הבינוני, ואף בחישובים האופטימיים ביותר אין לי סיכוי להגיע אל הון העשוי להבטיח למשפחתי קיום ללא דאגה. עם זאת חשבתי כי בגיל 50 עוד מסוגל אדם לזכות בהישגים, אך רב הסיכון כאן לגבי אנשים המביאים אתם הון מועט. בזרם העלייה העצום מכל קצווי תבל נסחפו משפחות בנות המעמד הבינוני שבארגנטינה. הללו חיסלו את עסקיהם וללא תכנית ומגמה עלו לישראל, אך תוך זמן קצר נהפכו ליורדים וחזרו מרי נפש ומאוכזבים מבחינה רוחנית, גופנית וכלכלית. היו ביניהם ציונים פעילים ונאמנים, אשר התביישו להיראות בחוץ ומכל שכן לחזור אל התנועה או לפעול במוסד כלשהו. ידעתי יפה, כי רובם המכריע של העולים בכוח שרויים במצב דומה למצבי.⁷⁶

מלמן העיר כי פנייה אל הסוכנות היהודית לעזרה לא באה בחשבון. יהודי ארגנטינה תרמו מכספם למען עלייתם וקליטתם של ניצולי השואה ויהודי ערב הנתונים בסכנה. האפשרות לפנות אל הסוכנות היהודית במטרה לקבלת סיוע ברכישת דירה ובמציאת עבודה בתקופה כזאת נתפסה בעיניו כדבר 'טיפשי ומתועב'.⁷⁷ ככן לאיכר מאחת המושבות היהודיות של יק"א נמשך לרעיון העיסוק בחקלאות, אך בשל גילו ומצבו הבריאותי היה מודע לבעייתיות הכרוכה בכך. אפשרות התעסוקה היחידה שנראתה לו בת ביצוע הייתה באחד מענפי התעשייה הזעירה או בתפעול חנות כלשהי בעיר, אך לא היו לו די אמצעים לכך. הוא סיפר כי בביקורים שערך בערי השדה בארגנטינה נוכח שיהודים רבים שואפים לעלות לארץ ולעסוק בחקלאות. כך עלה בדעתו הרעיון לקשור יחדיו את שלושת היסודות: חקלאות, תעשייה ויהודים המוכנים לדור יחד במטרה לכונן בישראל יישוב בקרבת עיר או עיירה מתפתחת.⁷⁸

הפגישות הראשונות שיזם התקיימו בסוף אוקטובר 1950 ותוך זמן קצר נמצא פתרון לעלייתם באמצעות ייסוד חברת המניות קאיר"א לטובת הקמתו של מושב בישראל על בסיס חקלאית-תעשייתית ליהודים מן המעמד הבינוני ואחרים, אשר יישען על יוזמה פרטית. כל יהודי ארגנטינאי, לא בהכרח מועמד לעלייה, יוכל לרכוש מניה על שמו בשווי אלף פזו (כחמישים דולר). הרוכשים יותר ממניה אחת יהיו חברים באגודה, בעלי זכות הצבעה וזכות להיבחר לדירקטוריון. חברת המניות נוסדה על בסיס מסחרי טהור במטרה לעודד את היהודים שהסכימו להשקיע מכספם. כל יהודי שחשב על עלייה קרובה נדרש להשקיע 50,000 פזו (1,300 דולר).⁷⁹

76 שם, עמ' 10.

77 שם, עמ' 11.

78 שם.

79 שם, עמ' 13-15; קוטלר, יהודי ארגנטינה.

שני העיתונים הגדולים בידיש, די אידישע צייטונג ודי פרעסע, נרתמו לעזרת הקבוצה. הפעילים אף פנו לד"ר אברהם מבשן מפני שנוקקו לחוברת תעמולה ברורה ומפורטת והכירו בניסיונו כעורך הירחון ארץ ישראל. החוברת פורסמה באלפי עותקים, ובה נכתבו כל הפרטים על ייסוד החברה ועל תכניה של קאיר"א.⁸⁰ לא מצאתי הדים מיוחדים בעיתונות היהודית בארגנטינה על יוזמת קאיר"א מעבר למודעות פרסומת. הדים רבים יותר מצאתי בעיתונות הישראלית, עובדה ראשונה המרמזת על יחסו (או היעדר יחסו) של הציבור היהודי בארגנטינה כלפי שכבה חברתית זאת.

מלמן העיד בזיכרונותיו כי בתקופת פרוץ הייתה תעמולה מעין זו כרוכה בסיכונים רבים: 'מפעל כזה העוסק בהוצאת הון מן הארץ וברכיכוז דולרים היה בחזקת איסור חמור בימים ההם'.⁸¹ יוזמי הרעיון לא נרתעו. האסטרטגיה שנקטו הייתה יצירת רושם שמטרתם היא הקמת מושבה לכבוד ארגנטינה במדינת ישראל. הצירות של ישראל בארגנטינה לא ראתה בעין יפה את התעמולה של קאיר"א ואף רמזה על כך.⁸² מתנגדים רבים קמו לתכניה של קאיר"א מקרב אנשי המפלגות: 'הם סבורים כי מה שלא נאפה בתנור המפלגה נדון לכישלון', כתב מלמן בזיכרונותיו. 'אין כאן אלא עניין של השומר הצעיר', הייתה אחת הביקורות שנשמעו באותם ימים אשר התבססה על הנימוק כי בניהם של מלמן וקוגלר היו חברים פעילים בתנועה זו.⁸³

גם בעלי ההון נקטו פעולות ויוזמות שונות להשקעה ולעלייה. לפי עדותו של מלמן התייחסו החוגים העשירים מקרב יהדות ארגנטינה בזלזול ליוזמת קאיר"א. הם ביקשו להוכיח כי אין לצפות להתקדמות כאשר מדובר בבעלי מניות שכל השקעתם אינה אלא אלפיים פזו. עניין העלייה כשלעצמו לא דיבר אל לבם של העשירים והמעטים שרכשו מניות אחדות עשו זאת כדי לרצות את קרובי משפחתם: 'הם ניאותו לבקשתם אך ראו את הקנייה כמתת', נזכר מלמן בזיכרונותיו:

הם דיברו על בנק (אגרובנק), אשר כל מניה בו עלתה רכבות דולרים, הם דיברו על מושבה של כרמים ועל ייצור יין לייצוא. הייתה זו יוזמה בשם 'זמורות' שבראשה עמד יהודי עתיר נכסים ממחוז מנדוסה, מחוז המכונה 'כרם ארגנטינה'. הייתה יוזמה לבנות מלון בהרצליה, מלון 'אכדיה', קמה חברה לשתף פעולה עם קיבוץ מפלסים וכולי. וכאן באים אנו בתכניתנו ומציעים הקמת מושבה למאה משפחות באמצעות מניות של אלף פזות (40 דולר) המניה.⁸⁴

80 מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה, עמ' 20-30.

81 שם, שם.

82 שם, עמ' 31.

83 שם, שם.

84 שם, עמ' 29.

למרות הציפיות הנמוכות החלו מלמן וחבריו להפעיל משרד לטובת הפעולות השגרתיות ויוזמתם צלחה, הרבה בזכות הנסיבות הכלכליות בארגנטינה. באותם ימים הדפיס פרוץ שטרות כסף למכביר והעלה את שכרם של המוני העובדים. כתוצאה מכך הפיקו סוחרים זעירים ותעשיינים רווחים ניכרים, רובם הפכו את הכסף למטבע חוץ והדבר היטיב עם קאיר"א. לאחר 18 חודשי עבודה היה מספר המשקיעים בחברה 500. בשלהי 1951 נתכנסה אסיפה כללית של כל מחזיקי המניות. אחת הבעיות העיקריות אשר עלו באותה אסיפה הייתה שאלת המידע. הפעילים נעזרו לעתים בשליחים כדי לקבל מידע, אך אלה התקשו לענות על השאלות שהוצגו להם. באסיפה הכללית הסכימו כולם כי הגיעה השעה לבחור שני נציגים אשר יישלחו לישראל כדי לדון עם ממשלתה בתכניתם. ברוב גדול ובהתלהבות בחרה האסיפה במשה מלמן כיועץ חקלאי ובשאול קוגלר כמומחה תעשייתי, אשר ישמשו כשליחיהם למציאת מקום מתאים להתיישבות.⁸⁵

שאול קוגלר, יהודי אמיד יליד גליציה, היה בעל נגרייה גדולה בבואנוס איירס. בנו הבכור היה חבר קיבוץ געש והשתתף בקרב על הגנת נגבה במלחמת העצמאות. קוגלר עצמו התעתד לעלות לארץ ולשמש כנציג קאיר"א בישראל.⁸⁶ השניים הצליחו להשיג כרטיסי נסיעה ל-18 באפריל 1952. סוגיית המטען עוררה בעיות רבות בקרב העולים. 'אילו היו בודקים בקפדנות עולה לא יכול היה להוציא אפילו מחצית מהונו', סיפר מלמן בזיכרונותיו.⁸⁷ הפתרון נמצא בשיטת השוחד. התהליך היה ממוסד ולמרכה האירוניה קיבל ממד אידאולוגי במקרה של העולים. המטרה קידשה את האמצעים, את כל האמצעים, כפי שאפשר להתרשם מהשורות הבאות:

מתן השוחד היה מאורגן על ידי מומחים העוסקים בכך. הואיל והייתה בימים ההם עלייה ניכרת לישראל, רובה חלוצית, צצו משרדים אחדים שפעלו כמתווכים ושדאגו לכך שהבדיקה בנמל לא תהיה אלא למראית עין. המהגר היוצא היה משלם תמורה עצימת עין זו בטבין ותקלין שהיו מוצאים דרכם אל כיסי המתווכים והמפקחים. במקרה שלנו נטלה מלאכה זו על עצמה החברה 'נגבה' מיסודה של תנועת 'השומר הצעיר'. מובן מאליו, שהנפגע היה בכל מקרה העולה, שכן הייתה החברה נוטלת לעצמה ככל שהגיעה ידה, אך דרך אחרת לא הייתה כדי לזכות בחותמת של המפקח.⁸⁸

באחת מתחנות העצירה באורוגוואי פנו מלמן וקוגלר אל מוסד כספי, מעין בנק פרטי, שבאמצעותו אפשר היה להבריח דולרים בכמות גדולה אל מחוץ לארגנטינה. הם משכו שם סכום של 6,000 דולר, ההון שצברו עד אז ואשר אמור לשמש אותם להנחת היסוד

85 שם, עמ' 32-40; קוטלר, יהודי ארגנטינה.

86 שם.

87 משה מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה, עמ' 44.

88 שם, עמ' 45-46.

למימון תכניתם. בגנואה שבאיטליה רכש קוגלר מכונות פיאט קטנה ובאותה הזדמנות קנה מלמן לבקשת קיבוץ מפלסים תשלובת מכונות לצורכי בית החרושת לרהיטים. ב־27 במאי 1952 הגיעו לחיפה. קוגלר ורעייתו נסעו לקיבוץ געש ומלמן נסע לקרוביו ברמת השרון.⁸⁹ בתחילת יוני התקיימה פגישה במשרדי הקרן הקיימת בירושלים עם יושב הראש שלה, יוסף ויץ. שבעה שטחים הוצעו לנציגים בישראל, אך מלמן וקוגלר חיפשו לא רק אדמה פורייה אלא גם מיקום מרכזי שיתאים לפיתוח תעשייה וחרושת. בסופו של דבר נמצא מקום ראוי – 3,000 דונם של אדמה פורייה (מהם 350 דונם פרדס מעובד) במרחק כשני קילומטרים מהעיר רמלה – והחלו ההכנות לחתימת חוזה הבנייה. בשלב זה התייעצו נציגי קאיר"א עם חוסה מירלמן, אשר שהה באותם ימים בישראל ועסק בהקמת בית המלון 'אכדיה' בהרצליה בשיתוף קבוצת משקיעים מארגנטינה. מירלמן נמנה עם עשירי יהדות בואנוס איירס ועמד בראש 'ארפאלסה' (ARPA), חברה לעידוד הסחר והתיירות ארגנטינה-פלשתינה). לו ולמשפחתו היו משרדים מפוארים בלב תל-אביב. נציגי קאיר"א הפקידו את הכסף שהביאו עמם לטובת העסקה באגרובנק אשר נוהל, כאמור, על ידי בעלי ממון ארגנטינאים ובהם מירלמן עצמו.⁹⁰

בהתייעצות עם ד"ר מירלמן ולאחר בירורים בשוק הבנייה החליטו נציגי קאיר"א לפתוח במשא ומתן לבנייה עם חברה 'רסקו'. הם קיבלו את הקרקע מידי הקרן הקיימת ל־99 שנים בתשלום שנתי סמלי והמתיישבים עתידים היו לקבל מן הסוכנות היהודית ומגורמים אחרים הלוואות ל־25 שנה בריבית נמוכה. סוכם ש'רסקו' תבנה את הכפר ובידיה תופקד כל התמיכה הכספית לעולים החדשים אשר יתיישבו בו וכל הכספים שישקיעו בעסק זה קאיר"א והעולים עצמם. המשא ומתן כלל גם התמקחות על עלות הדירה, הרפת, הלול, המחסן וכולי. סוגיית שער החליפין עיכבה את חתימת החוזה, אך לבסוף הושגה פשרה: דולר יהיה שווה ערך ללירה וחצי. הידיעה פורסמה בעיתונות בראשית אוגוסט 1952, לאחר חתימת החוזה. ציר ארגנטינה בישראל, מר פבלו מנגל, זימן את הנציגים אליו וביקשם לצמצם את התעמולה, 'כי אין ממשלת ארגנטינה רואה בעין יפה אזרחים הנוטשים את המדינה'.⁹¹

הבנייה החלה בקצב מהיר מיד עם חתימת החוזה, שלפיו תקבל כל משפחה שתרכזה להתקיים מחקלאות 25 דונם. המתיישבים שיבחרו בתעשייה יקיימו משק עזר על שני דונמים וחצי. לפי התכנית עתידים היו לקום בכפר 15 מרכזי ציבור, בית עם ואמפיתאטרון, בית ספר, בית כנסת, משרדי הנהלת הכפר, מועדון ובית תרבות, מחסן אספקה, מחלבה ומחסן לתוצרת החקלאית, מדגרה, צרכנייה, גן ילדים, מרפאה, בנייני תעשייה, בית מלון, בריכת שחייה ואזור שישמש כעתודה לבנייני ציבור נוספים. בכפר עצמו תחיה כל משפחה בנפרד ותעבד את אדמתה באופן עצמאי. הפרדס בן 350 הדונם שקיבלו אנשי הכפר מהאפוטרופוס,

89 שם, עמ' 54-56.

90 שם, עמ' 60-76.

91 שם, עמ' 77-90; ג' ישראל, 'יישוב עולי ארגנטינה יוקם בסביבת רמלה', על המשמר, 6.8.1952. ראו גם 'כפר תעשייתי לעולי ארגנטינה', דבר, 11.3.1953.

יעובד במשותף. גם שיווק התוצרת ומכירתה ייעשו בצוותא. חלק מהרווחים אשר ייכנסו לקופה המשותפת ממכירת פרות ההדר יועברו על ידי הכפר למחזיקי המניות בארגנטינה.⁹² באמצע שנת 1953 התקבל במשרדי קאיר"א מכתב מחברת 'רסקו' ובו הבשורה כי שלושים הבתים הראשונים מוכנים להתיישבות. בנייה של יחידת דיור עלתה לחברת המניות 9,500 ל"י. המתיישב עצמו השקיע 2,500 ל"י, הסוכנות נתנה בהלוואה כ-3,000 ל"י ואת השאר הוסיפה חברת המניות. עד יולי 1953 נרשמו 25 משפחות למשק חקלאי ועשר למשקי עזר. הצפי היה שבמשך הזמן יגדל מספר המשפחות ל-130.⁹³ לטענתו של מלמן הגשימו בפועל רק כעשרה אחוזים מהחותמים את רצונם לעלות משום שחיסול הרכוש בהפסדים והסיכון שבהוצאת הכספים מארגנטינה הרתיעו לא מעטים. העולים שנרשמו ליציאה לישראל עברו בדיקה קפדנית בידי קאיר"א, כדוגמת זו שהנהיג משרד העלייה.⁹⁴

ב-11 בנובמבר 1953 נערכה מסיבת פרידה בארגנטינה לקבוצת העולים הראשונה, שמנתה שמונה משפחות. במסיבה השתתף ציר ישראל אריה קובוכי, מחליפו של צור, אשר בירך את העולים והגיש ספר תנ"ך כשי לכל משפחה.⁹⁵ שבוע לאחר מכן יצאה הקבוצה לדרכה וב-16 בדצמבר הגיעה לנמל חיפה.⁹⁶ עולים אחרים היו בעלי תעשייה זעירה בכאונס אירס אשר חיסלו את עסקיהם והחליטו לעלות לארץ. אחרים היו איכרים ותיקים ממושבות יק"א שבארגנטינה. היו גם וטרינר ונהג מכונית משא אשר שינע את מכוניתו מארגנטינה לשימוש תושבי הכפר. הם הביאו עמם גם טרקטורים, קומביינים ומכונות חקלאיות אחרות לשימוש קולקטיבי.⁹⁷ עם בואה של הקבוצה הראשונה החל פרק חדש בתולדות כפר ארגנטינה.

ההתיישבות בכפר נעשתה בשלושה שלבים. הראשון נערך בין השנים 1953-1954, השלב השני בשנת 1956 והשלישי בשנת 1958. בשנת 1960 מנה כפר ארגנטינה למעלה מ-350 נפשות.⁹⁸ הרכב העולים לכפר ארגנטינה, כפי שהוא מתגלם בנתוני המאגר השמי, והצלבתו עם הנתונים שהוצגו לעיל של כלל עולי המעמד הבינוני, מחזק את הנחת היסוד שלי, הרואה בהקמת כפר ארגנטינה מקרה פרדיגמטי המייצג את השכבה היהודית הבינונית בעלת האמצעים המוגבלים. האחוזה הגבוהה יחסית של סוחרים, תעשיינים זעירים וחקלאים מוכיח אותה באופן אמפירי וההתפלגות של עולי כפר ארגנטינה לפי גיל מחזקת אותה.

92 קוטלר, יהודי ארגנטינה.

93 שם.

94 מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה, עמ' 87.

95 'משפחות יהודיות מארגנטינה מתיישבים בישראל', דבר, 19.11.1953.

96 מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה, עמ' 115; 'עולים מארגנטינה הגיעו לחיפה', על המשמר,

16.12.1953.

97 קוטלר, יהודי ארגנטינה.

98 מלמן, ראשיתו של כפר ארגנטינה, עמ' 149-171; ת' וינשטוק, 'ארגנטינה הייתה "מקלט לילה": מתיישבים ממושבות הברון הירש מתנחלים בישראל', דבר, 3.6.1954, עמ' 2; 'משדות הברון הירש לשדות ישראל': כפר ארגנטינה, דוגמה למתיישבי "מהעיר אל הכפר"', שם, 1.3.1957; אידס (עורך), לטינר-אמריקאים בישראל, עמ' 26-27.

ההתיישבות בכפר ארגנטינה ייצגה, כאמור, שכבה חברתית אשר ביקשה להתגבר על המכשולים הרבים בדרך העלייה, באמצעות יוזמה משותפת ומאורגנת שנועדה להקטין את הקשיים המרובים שבהם נתקלו עולים משכבה זו בתהליך עלייתם וקליטתם במדינת ישראל. אחד מאותם קשיים נבע מכללי העלייה הסלקטיבית שנועדו להגביל עליית מועמדים מעל גיל 35. במקרה של כפר ארגנטינה, יותר מ-45 אחוז מהעולים היו מבוגרים מגיל זה.⁹⁹ באחד מחיבריו של ד"ר צייטלין הובעה דאגתו לגבי העקרונות לעבודת קאיר"א בסלקציה של המועמדים. 'לא נכונות מקסימאלית לשיתוף פעולה ולקבלת עזרה מצאנו אצל הנהלת קאיר"א', כתב צייטלין בדיווחו.¹⁰⁰ אפרים אביגור (גורמן) התייחס אף הוא לשיטת העבודה של קאיר"א בחיבור שהכין עבור הנהלת מחלקת הקליטה במארכס 1956.¹⁰¹ אביגור סיפר כי בארץ התנהלה העבודה בעיקר בידי הקרן הקיימת, מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית וחברת 'רסקו'. בארגנטינה הוסיפה החברה למכור מניות ולהעניק הלוואות לעולים בתנאים נוחים, עובדה שהבטיחה את ההרחבות שביצעה החברה בכפר. העיקרון שהנחה אותה בעבודתה היה 'בחירה בלעדית של המועמדים', כלשונו של אביגור.¹⁰² האינפלציה בארגנטינה פגעה בחברת קאיר"א והאחאונה הסתככה בחובות, בעיקר לחברת הבנייה. על רקע זה הציע אביגור לערב את הסוכנות ולמצוא מועמדים מן הארץ לשיכון בכפר, הצעה שיצאה לפועל בסופו של דבר.¹⁰³

למרות הקשיים משך כפר ארגנטינה עולים בשנות החמישים.¹⁰⁴ הרכב העולים לכפר ארגנטינה מציב לפנינו, כאמור, את המקרה של שחקן חברתי וקולקטיבי המצטייר בכל המקורות שנותחו עד כה כמקור פוטנציאלי עיקרי לעלייה מקרב היישוב היהודי הארגנטינאי: משפחות זעיר בורגניות בעלות אמצעים מוגבלים. סיפורה של חברת קאיר"א הוא סיפורה של שכבה חברתית שביקשה באמצעות יוזמה משותפת ומאורגנת לסייע לקשייהם של עולים משכבה זו בתהליך עלייתם וקליטתם במדינת ישראל בשנים הראשונות לקיומה. עם קשיים אלה נמנו כללי העלייה הסלקטיבית, סוגיית חיסול הרכוש בהפסדים, קשיים פיסקליים כגון סוגיית שער החליפין ומכסי מגן, בעיות השיכון והפרנסה וקשיים בתחום החברתי-תרבותי.

מן הסיפור הקולקטיבי הזה עולה היבט מעניין בנושא העלייה מארגנטינה המתגלם בזלזול בהישגיה של קבוצה זו מצד החוגים המבוססים של יהדות ארגנטינה, בהתנכרות מצד הצירות לקארי"א בראשית דרכה, בגילויי התנגדות מצד המפלגות ובהיעדר הדים

99 ראו עדותו של משה בן יוסף, 'החוויה החקלאית שלנו בניר צבי (כפר ארגנטינה)', בתוך: Haim Avni and Leonardo Senkman, *Del Campo al Campo: Colonos de Argentina en Israel*, Buenos Aires 1993, pp. 92-107

100 'קאיר"א', 31.12.1945, אצ"מ, S39/201.

101 מכתב אפרים גורמן להנהלת מחלקת הקליטה, 4.3.1956, אצ"מ, S6/6204.

102 שם.

103 שם.

104 א' פלג, 'כפר ארגנטינה: על סף הייאוש', מעריב, 27.6.1961, עמ' 5.

משמעותיים לכך בעיתונות היהודית המקומית. ברמת השיח הציוני הציבורי הציטירה קבוצה זו כאילו היא נמצאת בתחתית ההיררכיה הציבורית הארגוניאית. בראש ההיררכיה נמצאו החלוצים, מקור הגאווה הבלתי מעורער בכל החוגים הציוניים. בעלי ההון התגאו בהשקעותיהם הפרודוקטיביות ואף ראו במעשיהם מעשה ציוני חלוצי לכל דבר. לעומתם השכבה הבינונית והנמוכה נתפסה במונחים הציוניים הקלאסיים כזו הזקוקה לארץ מקלט, ויש לתמוך בה משום שמניעי העלייה שלה מעוגנים במצוקתה. סיפורו של כפר ארגנטינה הוא סיפור הקורא תיגר על תפיסה זו.

עולים אקדמאים: רופאים בנגב

נוכחות ניכרת במעמד הבינוני העולה מארגנטינה בפרק הזמן הנדון כאן הייתה לבעלי המקצועות החופשיים, שמנו קרוב ל-15 אחוז מכלל העולים. בלטו בהם הרופאים: כ-25 אחוז מכלל העולים האקדמאים. עובדה מעניינת העולה מהמאגר השמי היא שרוב הרופאים שבאו מארגנטינה התיישבו באזורי הספר בארץ. המחסור החמור ברופאים באזורי הספר, והשינויים הארגוניים והתחיקתיים שנעשו כדי להתגבר על מחסור זה, מספקים הסבר חלקי לדפוסי התיישבותם של אותם רופאים עולים. עדות מאלפת לכך אפשר למצוא בסיפורו האישי של חיימה דרצ'ינסקי (לימים פרופ' חיים דורון).¹⁰⁵

בראשית שנת 1952 התקבל במרכז קופת חולים מכתב לא שגרתי מרופא ציוני צעיר מארגנטינה אשר התעתד לעלות לארץ ולעבוד בה כרופא. ד"ר חיים דרצ'ינסקי, בוגר הפקולטה לרפואה בבואנוס איירס, היה פעיל ציוני מנעוריו ושימש טרם עלייתו כמזכיר הקונפדרציה של הנוער הציוני בארגנטינה. במכתבו ביקשו הרופא הצעיר ורעייתו נעמי, אחות מוסמכת, לשרת באחד מיישובי שער הנגב. המכתב נענה בחיוב בידי ד"ר לאון גולדמן, האחראי לכוח האדם במרכז קופת החולים, ובאפריל 1953 התייצבו בני הזוג דרצ'ינסקי במשרדי מחוז יהודה של קופת חולים ברחובות, מלאי תקווה וציפייה לקליטה מהירה בעבודה. הנגב זעק לרופאים ומצוקת האוכלוסייה בו הייתה רבה. 'למדתי רפואה בארגנטינה כי ידעתי שבמדינת ישראל הצעירה זקוקים לרופאים', ציין פרופ' דורון בראיון שערכתי עמו.¹⁰⁶ עם בני הזוג עלו גם הוריו של הרופא, אשר היגרו לארגנטינה מסלונין שבתחום המושב הרוסי במסגרת מפעל ההתיישבות של יק"א בראשית המאה העשרים. 'רצייתי להיות בקרבת חברי הקרובים אבל לא הייתי מעוניין בחיים קולקטיביים, לכן ביקשתי להתיישב בקרבת קיבוץ מפלסים', סיפר דורון. חבריו ואחותו נמנו עם מייסדי קיבוץ מפלסים.¹⁰⁷

הזוג הצעיר התיישב בכאר שבע. ד"ר דורון עסק ברפואה קלינית בקיבוץ הספר במשך 15 שנה וטיפל פעמים מספר ברוד בן-גוריון, לאחר שעבר לשדה בוקר. הוא הקים בכאר

105 חיים דורון ושפרה שוורץ, הרפואה בקהילה: משירות לעולים בנגב ועד לתחייתה של רפואת המשפחה, באר שבע 2004 (להלן: דורון ושוורץ, הרפואה בקהילה).

106 חיים דורון, ראיון, רמת גן, 19.8.2008 (להלן: דורון, ראיון).

107 שם.

שבע את הקליניקה הראשונה לרפואה משפחתית, עסק בהכשרת רופאים לעבודה באזורי ספר ונמנה גם עם מייסדי המכון להשכלה גבוהה בנגב, אשר לימים הפך לאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ועם מייסדי הסניף הבאר שבעי של התאחדות עולי אמריקה הלטינית בישראל. בשנת 1960 נסע מטעם קופת החולים שבה עבד ללימודים באוניברסיטת לונדון בתחום הרפואה הציבורית. כחלק מהכשרה זו ביקר דורון במדינות כגון נורבגיה ודנמרק, שבהן למד על מבנה השירותים הרפואיים הקהילתיים. בשובו לארץ שימש כרופא בכיר של קופת החולים בנגב במשך שבע שנים, ניהל את בית החולים סורוקה ואף כיהן כמנכ"ל קופת חולים כללית. דורון נחשב למומחה לבריאות הציבור ולמנהל רפואי, תחומים שפיתח באוניברסיטאות בן-גוריון ותל-אביב. הוא אף נמנה עם מקימי המכון הלאומי לחקר שירותי הבריאות ומדיניות הבריאות.¹⁰⁸

דורון הגה תכנית לעלייתם ולקליטתם של רופאים נוספים מארגנטינה וממדינות אחרות באמריקה הלטינית. המחסור ברופאים באזורי הספר העיקר בעיקר על קופת חולים כללית, אשר לקחה על עצמה מתן שירות רפואי בכל רחבי הארץ. בעקבות סירובם של רופאים ממרכזים עירוניים כתל-אביב וירושלים לצאת לנגב או לגליל, הסיק דורון שהדרך היחידה להתמודד עם המחסור ברופאים היא להביאם מחו"ל ישירות לאזורי הספר, ובעיקר לנגב. מהיכרותו הקרובה עם ארגנטינה הוא העריך כי יוזמה לגיבוש תכנית לעליית רופאים מארגנטינה וממדינות אחרות באמריקה הלטינית היא בעלת סיכויי הצלחה. תכניתו כללה מסלול קליטה מפורט והתבססה על רופאים בשלבי התמחות ראשונים אשר יעלו כקבוצה מאורגנת כדי להקל על קליטתם החברתית. יישום התכנית חייב שיתוף פעולה של הסוכנות באמצעות פטו"א וקופת חולים כללית. הסוכנות קיבלה את התכנית שהציעה, כי במקביל לאולפן ולקורס מקצועי שנועד להכיר לבאים את תנאי העבודה הרפואית בארץ, הרופאים יעבדו בבתי חולים ותמורת עבודתם יקבלו תשלום המאפשר קיום מינימלי של משפחה בישראל.¹⁰⁹

בשנת 1956 באו לארץ קבוצות של רופאים צעירים מאמריקה הלטינית, מרביתם מארגנטינה, אשר חלק הארי שבהם נקלט בבאר שבע.¹¹⁰ ב-16 באוגוסט 1957 נדפסה מודעה ב'*Jerusalem Post* תחת הכותרת 'רופאים מארגנטינה מתיישבים בבאר שבע', אשר בישרה על בואה של הקבוצה המאורגנת השנייה.¹¹¹ בנובמבר 1957 קיבל נציג פטו"א בארגנטינה, פנחס זמיר, אישור מיצחק וולפסון, ראש פטו"א, להתחיל בארגון קבוצה שלישית של רופאים אשר תבוא לארץ בפברואר 1958.¹¹² זרם זה גבר בשנות השישים, לאחר פתיחתו הרשמית

108 שם. ראו גם, דורון ושוורץ, הרפואה בקהילה.

109 שם, עמ' 91-92.

110 שם, שם.

111 'Doctors from Argentina Settle in Beersheba', *Jerusalem Post*, 16.8.1957

112 דורון ושוורץ, הרפואה בקהילה, עמ' 92; 'סטטיסטיקה של עבודת פטו"א בשנים 1957-1958', אצ"מ,

של בית החולים המרכזי לנגב בבאר שבע, המרכז הרפואי סורוקה. מאז הופנו הקבוצות ישירות לבאר שבע ותכנית הקליטה הופעלה בסמוך לבית החולים. בדצמבר 1961 צוטט ד"ר חיים דורון באומרו כי שבעים אחוז מהרופאים שבאו מארגנטינה בקבוצות מאורגנות השתקעו בארץ והצלחתם עלתה על המשוער. דורון ציין את ארבע הקבוצות המאורגנות שבאו לארץ בשנתיים האחרונות וסיפר על בואה של הקבוצה החמישית שעלתה מארגנטינה וכללה עשרה רופאים, שבתום תקופת השתלמותם שובצו לאזורי ספר ופיתוח בצפון הארץ וברדומה.¹¹³ בכתבה שהופיעה בעיתון הבוקר במאוס 1963 נמסר כי קבוצה של שלושים רופאים מארגנטינה התיישבה בבאר שבע:

הרופאים ונשותיהם נמצאים כעת באולפן המשפחתי בבאר שבע. בניהם, כ־30 בערך, השתלבו בגני הילדים ובבתי הספר היסודיים של העיר. תכנית קליטת הרופאים מפורטת ביותר וערוכה מראש. מסלול הקליטה כולל שנת לימוד באולפן וקורס מזורז אשר נועד להכשיר את הרופאים לתנאי עבודת הרפואה בארץ. במקביל הרופאים עובדים באחד מבתי החולים. גם ד"ר חיים דורון, האחראי על המחוז שבמסגרתו פועלת קופת החולים בבאר שבע, הוא בעצמו עולה מדרום אמריקה, וככזה, הוא מעורב ומשתף פעולה ללא תנאים בתכנית הקליטה. בבאר שבע מתגוררות בימים אלה 320 משפחות מדרום אמריקה, למעלה ממחציתן מארגנטינה. בשל סיבות כלכליות, משפחות רבות פונות לאזורי פיתוח. בדימונה התיישבו 25 משפחות ובאילת נמצאות כ־30 משפחות מדרום אמריקה.¹¹⁴

מחבר הכתבה, יצחק אייזנברג, ביקר באולפן בבאר שבע. פרטים על הרופאים שמע ממנהלת האולפן, אופירה לוי, ממנהל מרחב הנגב של מחלקת הקליטה, חיים אייזיקוביץ, ובמיוחד ממרכז האגף לעולי מדינות המערב והאקדמאים במרחב הנגב, גדליהו גרומן, אשר עלה מארגנטינה שבע שנים לפני כן. הוא נולד בלבוב, והתגורר ברוסריו שבארגנטינה כעשרים שנה. אייזנברג שוחח גם עם כמה מן הרופאים הארגנטינאים והם סיפרו לו על גורמי עלייתם ועל תכנותיהם לשנים הקרובות. ד"ר מקסימו ליאונל פרידמן, צעיר בן 33, עבד בבית החולים האוניברסיטאי בבואנוס איירס במשך שמונה שנים. הוא נמנה עם פעילי המועדון החברתי מכבי והיה מראשוני תנועת הנוער החלוצית 'החלוץ למרחב' בארגנטינה. הוא סיפר כי הרופאים היהודים הרגישו שהאנטישמיות מתעצמת בקשריהם היומיומיים עם רופאים לא יהודים בבתי החולים; אף התפתחותם המקצועית נתקלה בקשיים לא מעטים.¹¹⁵

113 'רופאים מארגנטינה באו לשנת שירות והשתקעו בארץ', דפי עלייה, מס' 44, תשכ"ב, עמ' 6.

114 יצחק אייזנברג, '30 רופאים מארגנטינה וברזיל השתקעו בבאר שבע', הבוקר, 6.3.1963.

'אני חושב שהתכנית של הרופאים באה לענות על שני צרכים במכה אחת', אמר דורון בראיון שקיימתי עמו, 'הצורך ברופאים והצורך בתשתית לקליטת עלייה'.¹¹⁶ סיפורו האישי של פרופ' דורון מדגים את החשיבות של 'שרשראות עלייה' בתהליך העלייה לארץ כפי שהן מוכרות לנו ממחקרי הגירה אחרים. קשריהם האישיים של העולים, של התקשורת ושל מערכות היחסים בין משפחות, חברים או ילידי אותו יישוב, הן בארגנטינה והן בישראל, היו מכריעים בתהליך העלייה. הוא מגלם גם ממד חשוב בתהליך הנחקר כאן, אשר אינו משתקף במחקרים הכמותיים. סיפורו האישי של דורון מציב לפנינו מקרה 'הגירת שרשרת' קלאסית של עולים אקדמאים אשר המניע האידאולוגי-ציוני של עלייתם עוגן באפשרות למציאת עבודה במקצועם בשוק העבודה הישראלי. מסיפורו אנו למדים שוב, כמו במקרה של כפר ארגנטינה, כי היוזמות העיקריות שמשכו עולים מארגנטינה הן אלה שצמחו מן העולים עצמם.

סיכום

ממצאים מעניינים מתגלים בדיון בסוגיית הגורמים לעלייה מארגנטינה בשנות החמישים. ראשית, הייתה תלות מובהקת בין העלייה לישראל לנסיבות החיים בארגנטינה. המקורות שניתחתי מצביעים על ההשפעה המכרעת שהייתה למצב בארגנטינה על ההחלטה לעלות, ובעיקר לנסיבות הכלכליות. מתברר שגם כוחם של הגורמים המושכים לעלייה אינו מבוטל כלל. מן המקורות שניתחתי אפשר להתרשם כי חשיבותן של 'שרשראות ההגירה' מכרעת בתהליך העלייה לארץ. מגעיהם האישיים של העולים, התקשורת ומערכות היחסים בין משפחות, חברים או ילידי אותו יישוב, מכרים, בני אותו מקצוע או בני אותה תנועת נוער חלוצית, הן בארגנטינה והן בישראל, היו מכריעים בתהליך העלייה. עובדה זו ניכרת בכל המקרים הפרדיגמטיים שניתחתי. המקרים שנותחו ממחישים בעיקר את חשיבותה של האידאולוגיה הציונית ומטשטשים את חשיבות הנושא הכלכלי בעלייה. אולם כפי שהתגלה בניתוח הרכב העולים מארגנטינה מתברר כי הנושא הכלכלי היה מכריע בתהליך העלייה של רובם. במקרה זה ניכרת אינטראקציה מעניינת אשר נעה על הספקטרום שבין 'הנקודה האידאולוגית' לנושא הכלכלי.

כדי להעריך את השפעת מדיניות העלייה על ביצועה בפועל החלטתי לבחון את היקף העלייה ואת הרכב העולים שבאו. העלייה מארגנטינה הייתה בעלת מאפיינים סוציו-אקונומיים מסורתיים, של בני השכבה הבינונית הלא מבוססת שלא הצליחה, בניגוד לרוב היהודים, לנוע מעלה כמעמדה הכלכלי. בציבור היהודי בארגנטינה עסקו כשני שלישים מכלל העובדים בענפים כלכליים שאפיינו באופן מובהק את המעמד הבינוני, עובדי הצווארון הלבן. בניגוד מוחלט להרכב הציבור היהודי בארגנטינה השתייכו מרבית העולים לארץ

דווקא למעמד הצווארון הכחול. דפוס חברתי־מקצועי זה תאם לחלוטין את מטרות מדיניות הקליטה שנקטה ממשלת ישראל.

המקרה של העולים מארגנטינה מפריך את הקטגוריות הגורפות והמכלילות ואת המונחים השגורים בשיח הציוני על 'עליית מצוקה' ו'עליית רווחה'. החלוקה הרחבה והשרירותית בין 'ארצות מצוקה' ל'ארצות רווחה' אינה מתאימה בהקשר של יהדות ארגנטינה, שנחשבה 'יהדות רווחה' במדינה שהיו בה בפועל סימנים רבים של 'ארץ מצוקה'. לפנינו מקרה אשר פניו רבות: מקרה של 'עולים אידאולוגיים' אשר האידאל והחזון פעלו כמניע עיקרי בקרב חלוצים שרצו ליטול חלק במהפכה הציונית על ידי יצירת אדם חדש וחברה צודקת, בקרב בעלי הון אשר התגאו בהשקעותיהם הפרודוקטיביות וראו בפעילותם הכלכלית מעשה ציוני חלוצי לכל דבר, בקרב בני המעמד הבינוני הנמוך אשר סירבו להיתפס כשכבה הזקוקה לארץ מקלט ושיש לתמוך בה משום שמניעה מעוגנים במצוקתה, ובקרב עולים אקדמאים אשר ביקשו להשתלב בשוק העבודה הישראלי. העולים מארגנטינה היו מהגרים שהונעו בעיקר על ידי גורמי דחיפה שפעלו בארגנטינה. גם בקרב החלוצים היו מהגרים שמניעי עלייתם עוגנו בנסיכות המצב בארגנטינה או במצוקתם האישית.

